

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Diplomová práce

Miroslav Sedláček

Slovosled ve větách vedlejších
Word Order in Czech Subordinate Clauses

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 29.7.2009

Vysoká škola: Univerzita Karlova	Fakulta: Filozofická fakulta
Katedra/Ústav: Ústav českého jazyka a teorie komunikace	Školní rok: 2007 - 2008
ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE (PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)	
pro: Miroslava Sedláčka	
obor: český jazyk a literatura - maďarština	
Název tématu: Slovosled ve větách vedlejších	
Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í	
<p>Cílem diplomové práce bude popsat hlavní zásady českého slovosledu, které se v současném jazyce uplatňují při formulaci vět vedlejších. V centru pozornosti budou především psané komunikáty.</p> <p>Navrhovaný postup:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. prostudovat odbornou literaturu zabývající se danou problematikou a stručně shrnout závěry, které mají dosah pro zpracování diplomového úkolu; 2. vymezit okruh jevů, jimž se bude věnovat pozornost; 3. vlastní excerpcí nebo na základě práce s ČNK získat vhodný jazykový materiál a podrobit ho analýze; 4. vyvodit závěry týkající se typických rysů slovosledu ve větách vedlejších ve srovnání se slovoslednými principy uplatňujícími se ve větách hlavních. 	

Rozsah grafických prací:
Rozsah průvodní zprávy:
<p>Seznam odborné literatury:</p> <p>Běličová, H. – Uhlířová, L.: Slovanská věta. Slavistické monografie. Řada lingvistická, sv. 3, Euroslavica. Praha, 1996.</p> <p>Daneš, F.: Věta a text. Praha: Academia, 1985.</p> <p>Dušková, L. a kol.: Mluvnice současné angličtiny na pozadí češtiny. Praha, 1988.</p> <p>Encyklopedický slovník češtiny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.</p> <p>Ertl, V.: O postavení podmětu po členech úvodních. Naše řeč, r. 1, 1917, s. 33 – 38, 75 – 79, 109 – 114, 136 – 141, 172 – 177, 200 – 210.</p> <p>Firbas, J.: „Aktuální členění větné“ (.) či „funkční perspektiva větná“? Slovo a slovesnost, r. 43, 1982, s. 282 – 290.</p> <p>Grepl, M. – Karlík, P.: Skladba češtiny. Olomouc: Votobia, 1998.</p> <p>Mluvnice češtiny 3. Skladba. Praha: Academia, 1987.</p> <p>Sgall, P. a kol.: Aktuální členění věty v češtině. Praha: Academia, 1980.</p> <p>Svoboda, A.: České slovosledné pozice z pohledu aktuálního členění. (I, II). Slovo a slovesnost, r. 45, s. 22 – 33 a 88 – 102.</p> <p>Uhlířová, L.: K aktuálnímu členění podřadného spojení vět (konkurence vyjadřování větného a nevětného). Slovo a slovesnost, r. 41, 1980, s. 274 – 278.</p> <p>Uhlířová, L.: Knížka o slovosledu. Praha: Academia, 1987.</p>
<p>Vedoucí diplomové práce:</p> <p>Doc. PhDr. Eva Hošnová, CSc.</p>
Datum zadání diplomové práce: duben 2008
<p>Termín odevzdání diplomové práce:</p> <p>Letní semestr 2009</p>
L. S.

Anotace

Tato diplomová práce je příspěvkem k studiu českého slovosledu. Jejím teoretickým podkladem jsou poznatky tzv. brněnské školy, zejména Jana Firbase a Aleše Svobody. Na základě excerpovaného materiálu z korpusu SYN 2005 představuje šíři slovosledných možností českých vět vedlejších a hledá komunikační odůvodnění preference zvoleného slovosledu. Zvláštní pozornost věnuje umístění tématu a tří nejběžnějších příslovečných určení. Ve srovnání s větou jednoduchou shledává některé odchylky: Pro věty vedlejší je charakteristické postavení centra tranzitu, resp. prvku vlastního tranzitu a vlastního tématu, před centrum tématu, zatímco ve větách jednoduchých je takový slovosled omezen na relativně omezenou množinu vět. Subjektivní slovosled je ve větách vedlejších spíše než emocionálním pohnutím často způsoben nevhodným rozvržením informace. Iniciální téma ve větě vedlejší jeví často vyšší výpovědní dynamičnost než iniciální téma věty jednoduché. Je záhodno rozlišovat mediální téma před centrem tranzitu, které je dynamičtější než téma v mediální pozici za centrem tranzitu. Vlivem mluveného jazyka se téma objevuje i ve finální pozici. Na příkladu slovosledné pozice tematických a rematických příslovečných určení místa, času a vlastního způsobu ukazuje napětí mezi slovoslednými faktory aktuálního členění a sémanticko-gramatickými činiteli.

Klíčová slova: slovosled, věta vedlejší, slovosledné pozice, slovosledné faktory, aktuální členění

Summary

This diploma essay contributes to the studies of the Czech word order. Its theoretical background is provided by the findings of the Czech school of functional sentence perspective (FSP), represented by Jan Firbas and Aleš Svoboda. Based on the material excerpted from the present-day Czech corpora SYN 2005, this paper presents a broad scale of word order varieties in Czech subordinate clauses. Special attention is paid to the word order position of the theme elements and the most common adverbial complements. In comparison to primary clause some differences are pointed out: The transit centre (or transit proper or theme proper) position in front of the theme centre and rheme is a characteristic feature of subordinate clause, whereas in the primary clauses it applies to rather limited number of clauses. The emotional (subjective) word order is often caused by unfitting allocation of information instead of emotional movement. The initial theme in the subordinate clause seems to be of higher degree of communicational dynamism (CD) compared to the primary clause. It proved useful to differentiate premedial theme (in front of transit centre), which has higher degree of CD than postmedial theme (behind transit centre). Influenced by the spoken language, final theme also occurs. The tension between FSP and semantical-grammatical factors is exemplified by the local, temporal and manner adverbial complement.

Key words: word order, subordinate clause, word order positions, word order factors, functional sentence perspective

Obsah:

0. Úvod	9
1. Stav současného vědeckého poznání slovosledu	10
1.1 Slovosled jako prostředek vyjádření aktuálního členění	10
1.1.1 Svobodova teorie slovosledných pozic	11
1.1.2 Rematické verbum finitum	15
1.1.3 Rematické sloveso být	16
1.1.4 Rematický přívlastek	17
1.2 Sémanticko-gramatické slovosledné faktory	17
1.2.1 Subjektivní slovosled	20
1.2.2 Zdůrazňování	21
1.3 Výlučně gramatické slovosledné faktory	22
1.3.1 Řazení slov v nominální skupině	22
1.3.2 Řazení příklonných výrazů	24
1.3.3 Řazení některých částí přísudku	24
1.4 Rytmické faktory	25
1.5 Stylové faktory	26
2. Poznámky k terminologii a metodice výzkumu	27
2.1 Terminologie	27
2.2 Metodika	28
3. Analýza slovosledu ve větě vedlejší	29
3.0 Slovosledné činitele, polovětné konstrukce a věty vedlejší	29
3.1 Spojovací výrazy	30
3.1.1	30
3.1.2	32
3.1.3	32
3.2 Příklonky	33
3.3	33

3.3 Slovosledné typy vět vedlejších	34
	3.3.1
Slovosled věty vedlejší o jednom prvku aktuálního členění	35
	3.3.2
Slovosled věty vedlejší o dvou prvcích aktuálního členění	36
	3.3.3
Slovosled věty vedlejší obsahující téma, tranzit a réma	37
	3.3.4
Subjektivní slovosled	43
	3.3.5
Slovosled při obsazení tzv. volných slovosledných pozic	44
3.4 K distribuci jednotlivých slovosledných typů	47
3.5 K poloze tématu	47
	3.5.1
Téma stojí v iniciální pozici	48
	3.5.2
Téma stojí v mediální pozici za centrem tranzitu	52
	3.5.3
Téma stojí v mediální pozici před centrem tranzitu	55
	3.5.4
Poloha tématu a její funkce ve větách vedlejších	57
uvozených relativem	
	3.5.5
Srovnání s větou jednoduchou	58
3.6 Paralelizmus jako slovosledný faktor	60
3.7 Slovosledné pozice některých příslovečných určení ve větě vedlejší	62
	3.7.1
Příslovečné určení místa	63
	3.7.2
Příslovečné určení času	64
	3.7.3
Příslovečné určení vlastního způsobu	65
3.8 Vliv větosledu na vyjádření tematických prvků	66

společných větě hlavní i vedlejší

4. Závěr	68
5. Použitá literatura	70

0. Úvod

Na slovosledu záleží! Slovosled určuje pro češtinu relativní význam slov ve větě. Při kompozici sloganů a jiných reklamních textů může správně volený slovosled v jedné větě zastoupit celý odstavec. Neobvyklý slovosled poezie je jedním z mostů do onoho *světa za zrcadlem*. Starověké národy věřily, že lze sejmut kletbu tak, že se slova kletby odříkají pozpátku. To vše naznačuje, že lidé věděli dávno před vznikem moderní lingvistiky, že na způsobu podání záleží stejně jako na sdělovaném obsahu.

Tato práce se snaží postihnout rozmanitost slovosledu ve větě vedlejší. V této části slovosledného bádání je s trochou nadsázky průkopnická, nikoliv v použité terminologii nebo teorii, ale právě v aplikování těchto poznatků na věty vedlejší, dosud přetrvávající bílé místo na slovosledných mapách.

Tato práce nabízí možné odpovědi na následující otázky:

- Jak vypadá slovosled ve větě vedlejší?
- Čím se slovosled věty vedlejší zásadně odlišuje od věty hlavní?
- Jaký významový důsledek mohou mít některé slovosledné varianty?
- Záleží slovosled věty vedlejší na povaze spojovacího výrazu?

Pro nerodilého mluvčího představuje český slovosled jedno z podstatných úskalí při osvojování českého jazyka, často se můžeme setkat s nefunkčním slovosledem i u takového cizince, který jinak zvládl gramatiku na velmi dobré úrovni. Také rodilí mluvčí češtiny, kteří provádějí slovosledné změny automaticky, neuvědoměle, bez znalosti příslušné lingvistické teorie, často volí situačně nevhodný slovosled, zejména v delších větách nebo vlivem různých objektivních i subjektivních faktorů. Zde může být teorie prospěšná. Dobré zvládnutí slovosledu je základem textotvorné dovednosti. Tato diplomová práce může sloužit jako inspirace pro ty, kteří se chtějí zamyslet nad škálou netušených možností, které umožňuje slovosledná variantnost: od jazykové komiky po sevřené a pregnantní vyjádření vědecké myšlenky.

Materiál, na němž byl výzkum proveden, je čerpán z korpusu SYN 2005, obsahující současné psané jazykové projevy z oblasti odborné, publicistické i beletristické. Specifické slovosledné postupy mluveného jazyka stojí na okraji zájmu.

1. Stav současného vědeckého poznání slovosledu

Česká jazykověda se slovosledným otázkám věnuje poměrně intenzívně, a to hned z několika úhlů pohledu. Z prací teoretických je třeba vyzvednout zejména bádání o spojitosti slovosledu a aktuálního členění větného, jak je započal Vilém Mathesius a jak bylo rozvíjeno Janem Firbasem a jeho žáky; Petr Sgall a jeho spolupracovníci pak představili generativní pojetí aktuálního členění a slovosledu v češtině. Pro slovoslednou problematiku bylo přínosné kontrastivní bádání, zejména tradiční srovnávání češtiny s angličtinou (Mathesius, Firbas, Svoboda, Dušková) a se slovanskými jazyky (Adamec, Uhlířová).

Hojné jsou v naší tradici i praktické příručky. Těmi se zabývali především stylistici, jako byl J. V. Bečka, autoři sumarizujících gramatik pro různé potřeby: František Trávníček, Vladimír Šmilauer; ale i lingvisté úzce se zabývající slovosledem jako zejména Ludmila Uhlířová.

Pokusíme se shrnout současné poznání slovosledu do pěti podkapitol, rozdělených podle stěžejních slovosledných činitelů.

1.1 Slovosled jako prostředek vyjádření aktuálního členění

První, kdo shledal, že nejdůležitějším činitelem pro český slovosled je relativní důležitost (novost) sdělované informace, byl Vilém Mathesius.¹ Způsob řazení prvků podle jejich aktuální výpovědní (větné)² důležitosti nazval aktuálním členěním. Tento první a základní pojem je společný oběma hlavními směrů Mathesiových pokračovatelů.³ Ani současné definice aktuálního členění se neodchylují od Mathesiova pojetí. Svoboda jej charakterizuje jako „členění výpovědi z hlediska aktuální situace“⁴, Uhlířová poněkud srozumitelněji jako „způsob, jakým je věcný obsah organizován z hlediska komunikačního procesu neboli toku informace“⁵.

Mathesius⁶ uvažoval o dvou základních protipólech výstavby výpovědi z hlediska aktuálního členění, které nazval východiště a jádro. Jsou vymezeny na základě novosti,

---

¹ I Mathesius měl ovšem své předchůdce, zejména německé a francouzské klasické filology. (Encyklopedický slovník češtiny, 2002, 149)

² Věta a výpověď nejsou totožné pojmy. Větou rozumí lingvistika abstraktní jednotku systému, výpovědi pak její konkrétní realizaci. I když někteří lingvisté (např. B. Trnka) razili, že aktuální členění je pouze prostředkem parole, v dnešní lingvistice převládá názor, že aktuální členění je vlastní už systému samotnému. (Encyklopedický slovník češtiny, 2002, 521) Z tohoto východiska můžeme studovat aktuální členění jednak ve větě jako systému, jednak ve výpovědi jako realizaci věty.

³ Encyklopedický slovník češtiny (2002, 32 a 149) rozlišuje dva přístupy k aktuálnímu členění pod hesly Funkční perspektiva větná a Aktuální členění větné, byť byly tyto pojmy původně chápány jako synonymní (Firbas, 1982, 282).

⁴ Encyklopedický slovník češtiny, 2002, 149

⁵ Uhlířová, 1996, 179

⁶ Mathesius, 1947, 206

aktuálnosti informace (tedy vlastně pozdějšího kontextového zapojení⁷). V dnešní lingvistice se zpravidla používají internacionalizmy téma, tj. část výpovědi obsahující známou informaci, a réma, tj. část výpovědi obsahující novou informaci.

Mathesius také rozvinul myšlenku, že aktuální členění též dělí prvky ve výpovědi na více důležité a méně důležité (později toto formuluje Firbas jako teorii výpovědní dynamičnosti⁸). Tyto prvky nazýval základ a ohniště (též jádro). Základ, tedy to, o čem se mluví, se blíží pojmu psychologický podmět, který zavedl do české lingvistiky Václav Ertl⁹, se mezinárodní terminologií zpravidla označuje jako topik; ohniště, tedy „to, co se o základu říká“, pojem blízký Ertlovu psychologickému přísudku, se označuje jako fokus.

Ve svých pozdějších pracích Mathesius ustupuje od dvojího přístupu k aktuálnímu členění s tvrzením, že mezi východištěm a základem (resp. jádrem a ohništěm) není velký rozdíl¹⁰. Ani současné práce o aktuálním členění, včetně této, tuto dichotomii zpravidla nezdůrazňují. Základ i východiště (resp. jádro a ohniště) splývá do dvoustranně definovaného pojmu téma, tematická jednotka (resp. réma, rematická jednotka).

Mathesius stanovil, že aktuální členění je nejdůležitější faktor ovlivňující český slovosled.¹¹ Bezpríznamová česká výpověď (na rozdíl od anglické) postupuje od známého k neznámému, od tématu k rématu.

Mathesiovi pokračovatelé v bádání o aktuálním členění vytvořili v českém prostředí dvě základní školy. Jan Firbas a jeho žáci, tzv. brněnská škola, shledali rozlišení výpovědi na téma a réma příliš hrubým a členění je dále na podrobnější jednotky. Skupina kolem Petra Sgalla vychází z předpokladu, že téma a réma jsou komplementární, dále nedělitelné části výpovědi. Rozdíl mezi oběma skupinami se projevuje i v definování tématu a rématu.

Firbas a jeho pokračovatelé definují jednotky aktuálního členění podle jejich výpovědní dynamičnosti, tedy podle míry sdělnosti, závažnosti, návazatelnosti. Výpovědní dynamismus můžeme definovat jako „vlastnost komunikace, spočívající v tom, že v komunikačním procesu každá složka výpovědi určitou měrou přispívá k rozvíjení a obohacování obsahu sdělení“¹². Nejdynamičtějším prvkem výpovědi je réma, nejméně dynamickým téma. Firbas rozpracoval koncepci tranzitu – prvku na přechodu mezi tematickou a rematickou částí výpovědi. Jeho žák Svoboda pak triádu doplnil množstvím

---

⁷ Tento pojem rozpracoval kolektiv Sgall, Hajičová, Buráňová, 1980, 30

⁸ Firbas, 1962, 143-146

⁹ Ertl, 1917, 33-38, 75 – 79, 109 – 114, 136 – 141, 172 – 177, 200 – 210

¹⁰ Encyklopedický slovník češtiny, 2002, 592

¹¹ Mathesius, 1947, 225

¹² Mluvnice češtiny 3, 1987, 556

dalších prvků (viz níže). Firbasovým přínosem je pak také to, že rozvinul Mathesiův pojem základu v koncepci scény a perspektivy.¹³

Proti Firbasovu pojetí, zohledňující potenciál prvků dané výpovědi k rozvíjení v dalších výpovědích, postavil Petr Sgall teorii kontextové zapojenosti. Kritizoval zejména nepřesnost určení výpovědního dynamismu, která vyplývá přímo z koncepce,¹⁴ zejména pak přesné určení jednotek, náležících k jednotlivým úsekům aktuálního členění. Teorie kontextové zapojenosti zkoumá zejména míru návaznosti výpovědi na předcházející komunikační celek, přičemž jednotky s nejvyšší kontextovou zapojeností jsou tematické, ty s minimální nebo žádnou kontextovou zapojeností jsou rematické. Nevýhodu této koncepce připouští sám Sgall, když říká, že témata nemusí být vůbec kontextově zapojená, naopak rémata v některých případech zapojená jsou. Jistým ospravedlněním je jeho tvrzení, že „daný prvek (tematicky zapojený) nemusel být v předcházejícím textu přímo zmíněn, nýbrž může být jen ve více či méně přímém vztahu k prvku, o kterém se dříve mluvilo.“¹⁵ Časová prodleva mezi prvním a následným zmíněním prvku může být značná; uvádí se, že maximální odstup, po kterém mluvčí stále vnímá prvek jako kontextově zapojený, je až sedm výpovědí. S časovým intervalem pak dochází i k uvolnění vztahu mezi prvním a následným výskytem (místo vztahu totožnosti se objevuje se zejména vztah záměny části a celku, situační vztah danosti, asociační vztah založený na univerzálně sdílených zkušenostech a znalostech atp.).

Zmíněné teorie, Firbasova i Sgallova, se navzájem nevylučují, ale často vzájemně obohacují a podněcují. Není nezvyklé, že autoři obou škol přebírají teoretické i praktické poznatky konkurenční školy. I tato práce, byť se více přimyká k Firbasovu pojetí, pracuje s některými termíny Sgallovými.

1.1.1 Svobodova teorie slovosledných pozic

Svobodův článek o slovosledných pozicích a jejich obsazování prvky aktuálního členění představuje pro tuto práci vlastní teoretický základ, a je zde proto rozveden podrobněji. Aleš Svoboda zjemnil Firbasovu triádu prvků aktuálního členění podle stupně výpovědní dynamičnosti (téma – tranzit – réma) pomocí další triády, a sice: vlastní téma - vlastní tranzit - vlastní réma.

Vlastním tématem rozumí jednotku s nejvyšší kontextovou zapojeností. Svoboda k němu řadí tvary pomocných sloves, zájmena v krátkém tvaru, morfémy, odkazující k nevyjádřenému podmětu atp. Vlastní téma je jen zřídka přízvučné.

---

¹³ Firbas, 1981, 34-93

¹⁴ Sgall, Hajičová, Buráňová, 1980, 16

¹⁵ Sgall, Hajičová, Buráňová, 1980, 31

O vlastním tranzitu říká, že „je jedinou jednotkou, která má ve všech větách invariantního představitele, je jím implicitní a explicitní časové a hlavně modální zařazení sdělení“¹⁶. K vlastnímu tranzitu řadí morfémy nesoucí časový význam, modální slovesa, kadenci, resp. interpunkci. Charakterizuje ho jako spíše nepřízvučnou část věty.

Vlastní réma je jednotkou s nejvyšší výpovědní dynamičností, „je vlastním cílem, ohniskem sdělení.“¹⁷ Je to ta část rématu, která je z hlediska výpovědní dynamičnosti nejdynamičtější, z hlediska kontextové zapojenosti zpravidla ta nejméně zapojená.

Podle výpovědní dynamičnosti řadí Svoboda šest prvků aktuálního členění takto:

vlastní téma – téma¹⁸ – vlastní tranzit – tranzit – réma – vlastní réma

Ve větě *K snídani jsem si včera dal suchý rohlík s čajem kvůli linii.* představují vlastní téma příklonné tvary *jsem* a *si*, a nulová rodová koncovka v příčestí minulém, tématem je *k snídani* a *včera*, vlastním tranzitem je morfém *-l-* v příčestí minulém, klesavá intonace, resp. tečka na závěr, tranzitem je pak samotný lexikální obsah slovesa *dát si*, rématem rozumíme celek *suchý rohlík s čajem*, přičemž vlastním rématem je *kvůli linii*. Kdyby se tedy slovosled věty zcela přizpůsobil požadavku na stoupající výpovědní dynamičnost, zněla by věta takto: **Jsem si k snídani včera dal s čajem rohlík suchý kvůli linii.*¹⁹ Zejména při pohledu na vzájemnou polohu tématu a vlastního tématu je zřejmé, že základní linie výpovědní dynamičnosti v češtině není stoupavá, ale klesavě-stoupavá, čistě stoupavá linie tvoří ze základního typu odvozenou variantu. Nepochybně to, že slovosled proti Mathesiovu pojetí nekopíruje dynamickou linii výpovědi, vedlo Firbase i jeho pokračovatele Svobodu a Uhlířovou k zkoumání slovosledných pozic a jejich syntaktického obsazení.

Právě Svoboda nejprecizněji rozpracoval české slovosledné pozice. Ve svém pojetí mluví o čtyřech základních integrovaných slovosledných pozicích: iniciální – postiniciální – mediální – finální. Tyto pozice odpovídají prvkům aktuálního členění: téma – vlastní téma – tranzit – réma. Za obligatorní pro každou výpověď se považují réma a vlastní tranzit, ostatní

---

¹⁶ Svoboda, 1984, 22

¹⁷ Svoboda, 1984, 22

¹⁸ Svoboda zde také často užívá pojmu diatéma, aby odlišil témata více a méně dynamická, více a méně kontextově zapojená. Diatématem je taková jednotka tématu, která nese nejvyšší výpovědní dynamičnost (Encyklopedický slovník češtiny, 2002, 111). Rozeznávání témat od diatémat je však z praktického hlediska složité, vyskytují se přechodné jevy, které Svoboda nazývá tematy tíhnoucími k diatématům atp., proto se k tomuto termínu zde neuchylujeme a témata i diatémata nazýváme shodně tématy.

¹⁹ V neformálním projevu zejména mladých lidí můžeme vypořádat tendenci stavět vlastní témata do iniciální pozice. Např. *Ti povídám, rána jak z děla. Jste si půjčili lyže a ještě jste je nevrátili.* Tyto projevy jsou velmi příznakové a do spisovného jazyka zatím nepronikly. Někdejší příklonky náležící vlastnímu tématu se seřadí před centrem tématem podle týchž pravidel, jako se ve spisovném jazyce řadí za ním, a stanou se tak předklonkami. Jiné vysvětlení počítá s tím, že z větného počátku byl elidován přízvučný prvek modálního nebo fatického charakteru typu *vlastně, určitě, myslím si, že.*

prvky jsou fakultativní.²⁰ V případě výpovědi s jediným větným členem mluví Svoboda o iniciálně-finální pozici (např. *Snídala.*).

Kromě pozic základních zmiňuje Svoboda též pozici vedlejší – preiniciální. Ta je obsazena zejména spojkami a částicemi, eventuálně výrazy částicového charakteru.

Částečně vně větné syntaktické struktury jsou pozice volné, resp. částečně integrované, podle místa výskytu je nazýváme preklauzární, interklauzární a postklauzární. Jsou obsazeny přízvučným slovním nebo větným celkem a vždy představují fakultativní doplnění – obligatorní doplnění jsou realizována základními slovoslednými pozicemi.²¹

Jednotlivé pozice se pevněji nebo volněji pojí s tím či oním prvkem aktuálního členění. Svoboda vyjmenovává tři tendence:

1. tendence: Nejpevnější je spojení postiniciální pozice s vlastním tématem. Výjimkou můžeme rozumět příklady uvedené v poznámce 12, nicméně i tehdy spekulujeme o nevyslovené, ale tušené a předpokládané pozici iniciální, eventuálně preiniciální. Tato tendence je tak silná, že neobsazení jak iniciální, tak preiniciální pozice si vynutí přesun slovesa, typicky tranzitivního prvku, do iniciální pozice.

Např. *Včera jsem mu vysvětlil teorii na příkladech.*

(téma) (vlastní téma) (tranzit) (réma) (vlastní réma)

→ *Vysvětlil jsem mu teorii na příkladech.*

(tranzit) (vlastní téma) (réma) (vlastní réma)

2. tendence: Finální pozice je obsazena nejčastěji vlastním rématem (rématem všeobecně). Toto už ovšem tvrdil Mathesius i jeho předchůdci. Překvapivější jsou příklady, kdy se tendence 2. neprosadí. Zejména jde o slovesa ve vlastním rématu, často záporná; kromě rématu však zároveň mají funkci i vlastního tranzitu, což může být vysvětlením jejich výjimečného chování.

3. tendence: Iniciální pozici obsazují komplementárně téma a tranzit. Může zde stát však pouze jeden z nich, a to nejčastěji ten, který nejbližší signalizuje subjekt (téma označující subjekt má přednost před vlastním tranzitem, který je s ním v mluvnické shodě). Ve vedlejších větách spojkových zaujímají iniciální pozici spojky.

²⁰ Česká lingvistika se z velké části shoduje v tom, že existují i výpovědi bez vyjádřeného tématu. (Sgall, 1986, 196) Naproti tomu pro některé zejména anglosaské přístupy je nepředstavitelné, aby některá z komplementárních sfér aktuálního členění nebyla přítomna. V této práci se přidržujeme zde vyjádřeného Svobodova názoru.

²¹ Svoboda vědomě odhlíží od řeči nesouvislé, útržkovité, defektní, citově zabarvené atp.

1.1.2 Rematické verbum finitum

Máme na mysli taková slovesa, která jsou zároveň tranzitem i vlastním rématem a stojí nikoliv ve vhodnější pozici vlastního rématu (finální pozice), ale v pozici tranzitu (mediální pozice). Linie výpovědní dynamiky v takové výpovědi je vzestupně-sestupná, tedy reverzní vůči nejběžnější variantě sestupně-vzestupné, připomíná sestupnou linii subjektivního nebo příznakového slovosledu, aniž by ovšem nesla jakýkoliv emotivní náboj, důraz či vytknutí. Např.: *Žijeme v době překotných událostí, kdy příliš často zapomínáme na to, co bylo včera, co (téma) **však nepřestalo** (vlastní réma) **existovat** (réma) **s včerejškem** (téma).*

Můžeme pro tento jev najít hned několik vysvětlení. Sloveso se v současné češtině tak běžně klade do mediální pozice, že už tam do jisté míry ustrnulo, proces se automatizoval. Můžeme přihlížet k tomu, že rematické sloveso zároveň částí svého lexikálního významu slouží ve výpovědi jako tranzit a že tedy tranzitu přináležící, mediální poloha má v současné hovorové češtině přednost před finální polohou příslušnou rematickému prvku.

Kromě těchto výkladů nabízí Běličová s Uhlířovou²² pojetí, které umožňuje některá syntagmata z hlediska aktuálního členění chápat jako celek. V níže uvedeném příkladu je spojení *překonat hranici* chápáno jako jeden celek (vlastní réma), a ocitá se tedy v náležité finální pozici.

*Tyčkař B. dvakrát zaútočil na hranici světového rekordu; **při druhém pokusu** (téma) **už překonal hranici** (tranzit – vlastní réma), ale těsně za tím dopadla i laťka.*

Nakolik podloženou je tato hypotéza jednoho celku aktuálního členění, zůstává otevřeným problémem už proto, že si lze představit i slovosledné roztrhnutí „ustrnulé“ syntagmatické dvojice: ... *hranici při druhém pokusu už překonal...*; navíc vyvstává problém jako v prvním příkladě této podkapitoly, kde bychom museli za jediný aktuálněčlenský celek uznat: ...*nepřestalo existovat s včerejškem...*, přičemž *s včerejškem* je zcela zřejmě fakultativní doplnění a jen těžko bychom ho řadili do téže aktuálněčlenské role jako tranzitově-rematické sloveso.

Uhlířová s Běličovou takovéto výpovědi hodnotí „jako stylově neomezené, avšak spíše příležitostné a nepříliš časté“ a ze slovanských jazyků nacházejí ekvivalenty pouze ve slovenštině a slovinštině. Z vlastní čtenářské praxe se mi tato odchylka jeví jako poměrně progresivní, čtenáři navíc často nerozpoznaná a přijímaná. Také se domnívám, že tento slovosled již nenese stylistický příznak. Ve větší míře se s ním lze setkat především v méně náročné publicistice, ale také v krásné literatuře. Objevuje se zejména v delších a složitějších souvětích, ve větách hlavních i vedlejších. Charakteristický je i pro mluvený jazyk, ovšem

---

²² Běličová, Uhlířová, 1996, 194 – odsud též oba příklady.

zatímco v mluvené řeči je na rematické sloveso uprostřed výpovědi vždy upozorňováno příslušnou melodií a přízvukovým důrazem, v psaném jazyce tato signalizace chybí a může dojít k znejasnění stavby textu.²³

Slohotvornými činiteli ovlivňujícími volbu právě tohoto slovosledného prostředku je zejména stylová příslušnost (Uhlířová např. uvádí ustálené formulace v administrativním stylu), dále faktor rozměrnosti větného celku a konečně rytmický činitel. Tato slovosledná odchylka může být projevem jazykové nepoučenosti mluvčího nebo nedostatečně rozmyšlené větné perspektivy.

Pro některé takové typy vět je charakteristické, že tematický dovětek ve finální pozici nese vlastní funkci, odlišnou od řádného tématu v iniciální pozici: upomíná totiž čtenáře na už sdělenou, známou informaci, do které je nová informace zasazena.²⁴ Neustálé přímé opakování, a tedy připomínání ústředního tématu, patří k rysům méně náročné publicistiky.

1.1.3 Rematické sloveso *být*

Specifickým případem rematického slovesa v mediální pozici je sponové sloveso *být*.

*Jednoho dne u mě zazvonil telefon a ženský hlas se mě ptal, zda bych byl ochoten ilustrovat dětskou pohádku. **Byl** (vlastní réma) **jsem** (téma) **ochoten** (réma).*

Zde ke slovosledné obměně (*Ochoten jsem byl*) dochází zřídka.²⁵ Je-li věta, jejíž určité sloveso *být* je vlastním rématem, šířeji rozvíta, jednotky aktuálního členění se za sebou řadí podle obvyklých pravidel se závěrečnou odchylkou: vlastní réma – réma.

*K ilustrování dětské pohádky jsem opravdu **byl ochoten**.* (Vlastní réma – réma.)

Složitější situace nastává, je-li sloveso *být* kupříkladu v záporu a tvoří-li budoucí čas.

*K našemu překvapení Adamec letošní Slavíky **opravdu bude/nebude režírovat**.* (Vlastní réma – réma.)/ *K našemu překvapení Adamec letošní Slavíky **režírovat opravdu bude/nebude**.* (Réma – vlastní réma.)

Ve výše uvedeném příkladu si lze představit slovosled náležitý se stoupající výpovědní dynamičností i obvyklejší slovosled s *být* v mediální pozici. Při srovnání s předešlým příkladem vyvstane, že důvodem, proč se sloveso ve vlastním rématu nenachází ve finální pozici, je především rytmický faktor. Jednoslabičné *byl* snese hůře umístění na konci intonačního celku, naproti tomu dvouslabičné *bude*, eventuálně tříslabičné *nebude* cítíme na témže místě jako mnohem přirozenější.

²³ Uhlířová, 1984, 5

²⁴ Uhlířová, 1987, 61

²⁵ Uhlířová, 1984, 5 – včetně příkladu

1.1.4 Rematický přívlastek

O přívlastku česká lingvistika zpravidla neuvažuje jako o samostatném prvku aktuálního členění.²⁶ Do roviny aktuálního členění vstupuje nominální skupina, jíž je podřízen, jako celek (tematický nebo rematický). Přesto se stává, že sémantika vyjádřená přívlastkem nese samotné jádro sdělení, vlastní réma.

*Kup si ty **černé** šaty (a ne zelené).*

*Bitva u Zborova se odehrála v **první** světové válce (a ne ve druhé).*

V takových případech mluvčí zpravidla položí kontrastní přízvuk na vytčený přívlastek. Slovosled nominální skupiny nebývá rematickým přívlastkem ovlivněn.²⁷

1.2 Sémanticko-gramatické slovosledné faktory

Termín *sémanticko-gramatické* slovosledné faktory zavedl do české lingvistiky Jan Firbas²⁸ s poukazem na to, že dřívější termín *gramatické* faktory neodpovídá komplexní povaze tohoto jevu. Spolu s aktuálním členěním výpovědi představují rozhodující sílu, utvářející slovosled ve většině větných, resp. nadvětných celků. Platnost obou faktorů je mnohdy komplementární. Aktuální členění se silněji projevuje „shora“ při konstituování výpovědi a rozmístění jednotlivých větotvorných větných členů (tedy generování objektivního slovosledu ze slovosledu základního – viz dále), gramaticko-sémantická stavba věty působí „zdola“, při rozmístění prvků v syntagmatech (tedy přímo při utváření základního slovosledu). Každá věta i výpověď je výsledkem přinejmenším jejich vzájemného působení, v reálné situaci je však slovosledných faktorů více.

Objektivní slovosled je takový, který je výsledkem působení aktuálního členění a sémanticko-gramatického faktoru, a je zároveň naprosto neutrální, bezpříznakový.²⁹ Bezpříznakovostí zde rozumím zejména nepřítomnost vytčení, důrazu (rematizace nebo tematizace větného členu); a přitom slovosled zůstává stále dost pružný, aby se zapojil do každého odpovídajícího, neutrálního kontextu.

Pokud bychom si navíc od objektivního slovosledu odmysleli ještě faktor aktuálního členění, dostaneme se na úroveň slovosledných schémat, kde pořadí jednotlivých slov ve větě bude zcela podřízeno pouze sémanticko-gramatickému faktoru. Takový teoretický konstrukt nazýváme základním slovosledem. Platí, že objektivní slovosled v sobě zahrnuje omezený

---

²⁶ Firbas, 1981, 48

²⁷ Platí zejména pro mluvenou podobu jazyka. Více o poloze přívlastku v podkapitole 1.3.1.

²⁸ Firbas, 1959, 42

²⁹ Encyklopedický slovník češtiny, 2002, 429.

počet obměn základního slovosledu (slovosledného schématu) podle potřeb aktuálního členění, přičemž jedna z těchto variant zároveň představuje i základní slovosled samotný.

Je ovšem třeba mít na paměti, že odmyšlení aktuálního členění při tvorbě slovosledných schémat není nikdy zcela proveditelné ani po teoretické stránce. Zde se nejlépe osvědčuje Firbasovo pojmenování sémanticko-gramatických faktorů: aktuální členění jakožto jev protínající jazykové plány prostupuje právě i sémantikou, a ovlivňuje tedy latentně i samotný sémanticko-gramatický faktor.

Do začátku dvacátého století považovali syntaktici za klíčový, jediný logický a náležitě uspořádaný větný vzorec považován slovosled: subjekt – verbum – objekt.³⁰ Firbas a jeho pokračovatelé však shledali, že základní slovosled je určen zejména sémantikou přísudku a sémantikou větných členů, které přísudek rozvíjejí zprava (sémantika podmětu je pro český slovosled irelevantní). Nejúplnější přehled slovosledných schémat podala Eva Benešová³¹.

Na úrovni vět skládajících se pouze z podmětu a přísudku nastínil i rozpracoval základní slovosled už Firbas.³² Ten oddělil od sebe věty scénické, zahrnující objevení se na scéně a existenci na scéně, od vět pohybových, kdy se poloha subjektu vzhledem ke scéně³³ nemění. Pro věty scénické je charakteristické slovosledné schéma verbum-subjekt (*Přišel Petr*); pro věty pohybové pak subjekt-verbum (*Petr jede do Prahy*). Takovýto slovosled v zásadě odpovídá požadavku stoupající výpovědní dynamičnosti: substance, která vstupuje na scénu, resp. vystupuje do popředí, nese více výpovědní dynamičnosti než sám fakt, že se tak děje. Naopak v případě substance již přítomné na scéně je prvek její dynamizace (pohyb vyjádřený slovesem) aktuálnější než sama substance.

Benešová ve své studii operuje dvěma až čtyřmi větnými členy ve vzájemné interakci, přičemž je snadno představitelné rozšíření celé koncepce na rozvitější výpovědi, jak sama předvedla v praktické části. Benešová vymezuje 3 neutrální slovosledné vzorce.

subjekt – děj – doplnění

Petr píše dopis. Otec přijede zítra.

subjekt – doplnění – děj

Petr často kouří. Otec ještě nepřišel.

doplnění – děj – subjekt

Často vzniká napětí. Brzy budou Vánoce.

V rozvitějších větách se tyto vzorce mohou podle potřeby kombinovat.

subjekt – doplnění – děj – doplnění – doplnění *Bratr ochotně přinesl matce nákup.*

³⁰ Toto pojetí převzali středověcí i novodobí lingvisté a stylisti z latinských učebnic rétoriky. Působilo snad ve všech evropských jazycích, zejména pak západoevropských. Havránek zde jistě oprávněně mluví o evropeizaci slovosledu. (Havránek, 1971, 505) Ještě v druhé polovině 19. století nabádá stylistik Václav Zikmund k dodržování tohoto jediného správného logického pořádku v českých řečnických projevech. (Zikmund, 1863, 681n.)

³¹ Benešová, 1971, 179-198

³² Firbas, 1979, 1-59

³³ Scénou Firbas rozumí základní představu výseku skutečnosti, navozenou předcházejícím jazykovým projevem. Zjednodušeně se dá říci, že termín scéna je velmi blízký Mathesiovu pojmu základ.

Na obecné rovině tedy dostáváme čtyři možné permutace pozic základních prvků vůči prvku centrálnímu (ději):

subjekt – děj

děj – subjekt

doplnění – děj

děj - doplnění

Objasnění, kdy subjekt předchází děj a kdy naopak děj předchází subjekt, vyplývá již z výše uvedeného Firbasova postřehu. Naproti tomu vzájemná poloha děje a jeho doplnění je podle Benešové závislá na sémantice predikátu, resp. na slovním druhu a sémantice slovesného doplnění.

Typ děj – doplnění představuje nejčastější případ, zejména je-li příslušným doplněním předmět. Čeština vykazuje značnou tendenci klást (v základním slovosledu) objekt až za sloveso, sloveso samo je z hlediska výpovědní dynamiky méně důležité než cíl slovesného děje, adresát, prostředek atp. Toto pořadí je typické také pro většinu ustálených slovních spojení a frází. Výjimkou není žádný větný typ ani slovesný tvar.

Např. *zaměstnávat se problémem, psát perem dopis kamarádovi, přihlédnout k okolnostem.*

I u příslovečného doplnění je tento typ (děj – doplnění) nejběžnější, nicméně ve srovnání se situací u předmětu nikoliv tak jednoznačně. Benešová³⁴ jako nejčastěji případ tohoto slovosledného vzorce zmiňuje zejména příslovečná určení místa (na otázku *kde?*, ale i *kudy?*, *kam?*, *odkud?*), která spolu s rozvíjeným přísudkem vyjadřují pobyt nebo pohyb.

Např. *dostat se nahoru, přijet z Prahy, bydlet v Kolíně.*

Do této skupiny patří i široká škála příslovečných určení, jejichž vymezení dosud zůstává velmi vágní.³⁵ Benešová mluví zejména o takových příslovečných určeních, „která jsou vyjádřena substantivem a jejichž význam převyšuje sémantiku slovesa“³⁶.

Např. *čekat půl hodiny, bavit se na zapřenou, ověřit pokusem, stát sto korun.*

Typ (doplnění – děj) je charakterističtější pro příslovečná určení než pro předmět (nebo přesněji: je charakterističtější pro příslovce než pro jména). Pro obě skupiny však platí,

---

³⁴ Benešová, 1971, 181

³⁵ K tomu je třeba poznamenat, že výzkumy na poli základního slovosledu nejsou a nebyly příliš vděčným tématem a doposud se mu věnovalo jen málo českých lingvistů.

³⁶ Benešová, 1971, 182

že se toto slovosledné schéma uplatňuje zejména tehdy, je-li předmět nebo příslovečné určení vyjádřené zájmenem³⁷ nebo zájmenným příslovcem, vyjadřuje-li substanci neurčitou nebo zápornou³⁸.

Např. *s nikým nemluvit, leccos zkusit*.

U příslovečných určení je tento základní slovosledný typ rozšířen nejvíce u těch, která jsou vyjádřena příslovci a jinými neohebnými slovními druhy.

Např. *rychle běžet, časem prohlédnout, snadno získat, zdravotně poškodit, trochu pomoci, ještě kouřit, přitom jít*.

1.2.1 Subjektivní slovosled

Jak už bylo řečeno výše, základní slovosled představuje neutrální slovoslednou variantu. Věta se základním slovosledem se žádným rysem nezapojuje do nadvětňého celku. Aby se z věty stala výpověď a mohla zapojit do vyšších komunikačních jednotek, musí se zpravidla přizpůsobit i její základní slovosled (tedy podle principu aktuálního členění a stoupající výpovědní dynamiky).

Přitom platí, že zdaleka ne všechny teoretické slovosledné obměny (permutace) jsou v úzu – vyjímaje okazionalizmy – dokonce i při velmi pružném českém slovosledu. Z těch možných tvoří jen menší část varianty objektivního slovosledu, zbytek pak představuje prostředky slovosledu subjektivního³⁹.

Subjektivním slovosledem rozumí česká lingvistika obecně takový pořádek slov, ve kterém převládá expresivita nad zákonitostmi aktuálního členění. Jednotlivá slova se obecně řečeno řadí od rématu na začátku výpovědi k tématu na konci. Toto uspořádání navíc (jako příznak) sděluje, že postoj mluvčího k tématu je zabarven emocemi. Právě tak slouží k vyjádření individuality subjektu, k podtržení významu výpovědi a přilákání pozornosti mluvčího, ke stylistickému odstínění atp.

V některých specifických případech se formální podoba slovosledu subjektivního natolik zautomatizovala, že již nadále není pocíťována jako příznaková. Zejména jde o úvodní pasáže novinových článků, kde je cílem rychlé a stručné shrnutí informace již na samém

---

³⁷ Specifickým problémem jsou zájmena jednoslabičná uplatňující se jako příklonky. Zde je ovšem rozhodující faktor rytmický, nikoliv sémanticko-gramatický. Více o nich v kapitole 1.3.2.

³⁸ Zájmena záporná (vymezovací) nemají jednoznačnou podobu základního slovosledu, soupeří zde více slovosledných variant: *o nikom nemluvit/ nemluvit o nikom, nikoho nelítovat/ nelítovat nikoho, nikoho nevidět/nevidět nikoho* atp.

³⁹ Tento termín zavedl do české lingvistiky Vilém Mathesius.

začátku, v úvodní výpovědi až v několika úvodních odstavcích románů (zde Mathesius identifikoval „vypravěčský trik“, ⁴⁰ jakýsi falešný začátek in medias res).

52letý muž (vlastní réma) *byl* (tranzit) *zastřelen* (réma) *včera večer* (vlastní tranzit) *ve Slavíkově ulici* (téma). *Policie případ prošetřuje...*

Babička (vlastní réma podle smyslu, ale téma polohou) *měla syna a dvě dcery*. (Němcová: Babička)

Pantáta Bezoušek (vlastní réma/téma) *procházel se uličkou mezi zahradami*. (Rais: Pantáta Bezoušek)

I když se pravidla subjektivního slovosledu mohou jevit volnější než u přísnějšího slovosledu objektivního, ani zde není slovosled nahodilý.

1.2.2 Zdůrazňování

Zdůrazňování (tedy rematicizace, eventuálně tematizace) patří k základním funkcím slovosledu, je latentně přítomno v každé výpovědi – intonační centrum výpovědi je v psaném jazyce automaticky vnímáno na posledním přízvučném celku. Podobně i v řeči mluvené předpokládáme nejčastější výskyt intonačního centra na výpovědním konci.⁴¹ Český jazyk se ovšem vyznačuje schopností umístit intonační centrum na jakékoliv přízvučné slovo výpovědi, čímž se beze změny slovosledu vyjádří zcela jiné aktuální členění. V mluveném jazyce se takový přesun intonačního centra vyjádří důraznějším přízvukem, pauzou, eventuálně i jiným prostředkem. Ani v písemném projevu nejsou prostředky zdůrazňování jednotné, používají se k tomu různá typografická odlišení bez zřetelného rozlišení funkce – kurzíva, uvozovky, kapitálky atp.

Kromě zdůrazňování fonetického (grafického) má čeština také možnost určit aktuálně členskou platnost konstituentů pomocí rematicizátorů. Rematicizátor je prostředek, který vyznačuje vyšší výpovědní dynamičnost tematického nebo rematického prvku, ke kterému náleží, přičemž primárně předchází vlastní réma⁴². Ve větě zpravidla vymezuje tematicko-rematický předěl: totiž, vše, co mu předchází, náleží do tematické části věty, co následuje, pak přináleží rematické části věty. Rematicizátory se vyjadřují typicky vytýkacími a modifikačními částicemi: *jenom, přece, taky, hlavně, dokonce, i, vyjma*.⁴³

---

⁴⁰ Mathesius, 1947, 331

⁴¹ Běličová, Uhlířová, 1996, 180

⁴² Fírbas, 1959, 63

⁴³ Daneš zde mluví o třech druzích rematicizátorů – restriktorech (jen, pouze, hlavně), exceptorech (vyjma, kromě) a kontextualizátorech (zase, také, přece). Toto dělení je pro účely této práce zbytečně podrobné. Daneš, 1985, 146-161

Kromě rematicizace mohou rematicizátory sloužit obdobnému procesu – tematizaci. Hajičová⁴⁴ uvádí příklady, kdy rematicizátor předchází nikoliv vlastní réma, ale stojí v tematické části a zdůrazňuje tak prvek tématu.

(Kdo dokáže podpořit i svého nepřítele?) I svého nepřítele (téma) dokáže podpořit (tranzit) Jirka (vlastní réma).

Podobně může rematicizaci podléhat i celá výpověď:

Jenom napadl snít. Také psal česky.

Rematicizaci může kromě lexikálních prostředků sloužit i vytýkácí syntaktická struktura.⁴⁵ Takovými jsou různé prostředky osamostatňování (vytčení) větného členu. *Dost se natrápila, ubohá! Chytil jsem kočku. Opravdovou. Živou.* Čeština disponuje množstvím vytýkácích syntaktických vazeb: *Byl to on, kdo..., Jedná se o to, že..., Jde o to, že..., Je to o tom, že..., Ten fakt, že....* Za takovou vytýkácí strukturu považuji i oddělení tématu ve větě vedlejší (viz podkapitolu 3.3.3).

1.3 Výlučně gramatické slovosledné faktory

Výlučně gramatické slovosledné faktory jsou výsledkem v češtině dosti slabé tendence určovat polohu členu podle jeho mluvnické povahy.⁴⁶ Na rozdíl od sémanticko-gramatického slovosledného faktoru zde nemáme na mysli slovoslednou polohu běžnou, obvyklou, která může být v různém kontextu relativně snadno variována, ale sledujeme polohu ustálenou⁴⁷, jejíž nedodržení produkuje věty silně příznakové anebo přímo defektní.

Do kategorie výlučně gramatických faktorů řadíme:

- Řadění slov v nominální skupině (1.3.1)
- Řadění příklonných výrazů (1.3.2)
- Řadění některých částí přísudku (1.3.3)

1.3.1 Řadění přívlastků v nominální skupině

Nominální skupina je v mnoha ohledech odlišná od svého slovesného protějšku. Je kompaktnější syntakticky i slovosledně. V této práci klasifikujeme nominální skupinu z hlediska aktuálního členění jako jeden celek. Důvodem je právě nerozpojitelnost nominální

---

⁴⁴ Hajičová, 1995, 243

⁴⁵ Mluvnice češtiny 3, 1987, 661

⁴⁶ Šmilauer, 1969, 66

⁴⁷ Šmilauer zde poněkud zavádějícím způsobem mluví o poloze *zcela neměnné*. (Šmilauer, 1969, 66)

skupiny; pokud se ve větě pohybuje, pohybuje se zpravidla jako celek.⁴⁸ Předložka, je-li v nominální skupině přítomna, stojí bezprostředně před substantivem, eventuálně před přívlastkem toto substantivum rozvíjející. Možnosti pohybu přívlastku, byť větší než pohyblivost předložky, jsou uvnitř nominální skupiny značně omezené. I v případě, že přívlastek nese větší míru výpovědní dynamičnosti než řídící jméno (např. je vlastním rématem), nedochází ve většině případů ke slovosledné změně. Z toho je patrné, že uvnitř nominální skupiny působí mnohem silněji než faktory aktuálního členění faktory výlučně gramatické.

Mezi zcela ustálené přívlastky patří zejména⁴⁹:

- přívlastek genitivní (*trest smrti, rytíř spanilé mysli*)
- přívlastek v nominativu jmenovacím (*město Praha, pan Novotný*)
- nesklonný anteponovaný přívlastek (*khaki košile, Sazka aréna*)
- přívlastky, kterou jsou součástí terminologie v některých oborech (*mše svatá, kyselina sírová*)
- přívlastky, jejichž poloha je ovlivněna tradicí (*Karel Čtvrtý*)
- specifický typ přívlastků citově angažovaných (*chlap líná, kluk hloupá*)
- některá substantiva slovesného původu podmiňují vazbu svých přívlastků (*pout' k Panně Marii, placení převodem*)

Některé přívlastky vykazují větší míru pohyblivosti: za jistých okolností mohou zaujmout i jinou než obvyklou pozici.

- Přívlastek shodný (vyloučíme-li výše uvedené zvláštnosti) stojí typicky před jménem. V pozici za jménem stojí zejména tehdy, je-li rozvitý (*student zkoušený profesorem Novákem, dívka blednoucí závistí*). Výlučně v publicistickém a v odborném stylu je možné rozvitý přívlastek shodný umístit před jménem.⁵⁰ (*Slamník je slámou vyplněná a látkovým obalem opatřená vložka do postele*.) Pečlivější slovosled, zejména v psaných textech, může vyjádřit za jménem přívlastek vytčený nebo postavený do kontrastu. (*Je to podmínka postačující, nikoliv nutná*.) Pokud byly v nominální skupině dva přívlastky rozvíjející jedno jméno, starší texty často preferovaly symetrické rozmístění, totiž antepozici jednoho přívlastku a postpozici druhého (*vedlejší věta přívlastková, Ottův slovník naučný*).

⁴⁸ Uhlířová (1988, 63) uvádí množství příkladů nevhodně roztržené nominální skupiny: *vytesaný letopočet nad vchodem, nepoučený člověk v umění* a pod.

⁴⁹ Karlík, Nekula, Rusínová, 2003, 498

⁵⁰ Karlík, Nekula, Rusínová, 2003, 500, odtud též příklad

- Přívlastek neshodný stojí téměř vždy za jménem. Výjimku ojediněle tvoří přivlastňující nominativní přívlastek s adjektivním skloňováním (*dům ponocného, ponocného dům*) a některá slovní spojení, ustálená v obou podobách (*ve vlastním smyslu slova, ve vlastním slova smyslu*)

Také řazení většího počtu přívlastků anteponovaných, resp. postponovaných je určeno danými gramatickými pravidly.⁵¹

1.3.2 Řadění příklonných výrazů

Klitiky (příklonkami nebo předklonkami) nazýváme slova nebo volné morfémy bez vlastního přízvuku.⁵² Řadí se zpravidla za první přízvučné slovo ve větě.⁵³

Ze slovosledného hlediska byly v nejnovějších lingvistických pracích klasifikovány dva typy příklonek – stálé a nestálé.⁵⁴ Pořadí stálých příklonek, tedy takových, které se až na výjimky vyskytují pouze jako příklonky, je pevně fixováno v tomto pořadí:

1. *-li*
2. tvary neplnovýznamového slovesa *být*
3. zvrtné *si, se*
4. krátké tvary osobních zájmen
5. kondicionálové *byl*

Nestálé příklonky nemusejí být nutně klitiky, byť jimi často jsou. Řadí se v pořadí:

1. zájmeno *to*
2. adverbiální výrazy *tu, tam, ted', tak*
3. osobní zájmena s předložkou
4. modifikační částice

Povaha, počet ani slovosledné řazení nestálých příklonek není dosud plně prozkoumáno.⁵⁵

1.3.3 Řadění některých částí přísudku

Slovosled jednotlivých částí přísudku, je-li to přísudek víceslovný, také často podléhá gramatickým pravidlům. Příklonné výrazy (*bych, jsem, byl* atp.) stojí v postiniciální pozici, zbytek přísudku, není-li rématické povahy, stojí v mediální, eventuálně iniciální pozici.

⁵¹ Viz Karlík, Nekula, Rusínová, 2003, 502 a 510

⁵² Encyklopedický slovník češtiny, 2002, 478

⁵³ Přesnější je Svobodovo tvrzení, že obsazují postiniciální pozici, viz kapitolu 1.1. Proti umístění příklonek za prvním přízvučným slovem argumentuje i Uhlířová, 1987, 85.

⁵⁴ Toto pojetí jsem převzal od Karlíka, Nekuly, Rusínové, 2003, 648

⁵⁵ Karlík, Nekula, Rusínová, 2003, 512

Modální a fázová slovesa (vlastní tranzit) stojí před plnovýznamovým slovesem v infinitivu, jmenná část přísudku (nejčastěji réma) v případě přísudku jmenného se sponou následuje za slovesnou.

Nebývá časté, aby došlo k obměně, tedy aby modální sloveso stálo za infinitivem nebo jmenná část přísudku předcházela slovesnou. Dojde k tomu jedině tehdy, když část přísudku, která zpravidla předchází, je vytčena do kontrastu:

*Petr chtěl malovat. → Petr malovat **chtěl**, ale nemohl, protože neměl čím.*

*Pan Novák je školníkem. → Pan Novák školníkem už **není**. Dal výpověď.*

Podobného slovosledu využívá současná čeština i ve vhodných případech jen zřídka.

1.4 Rytmické faktory

Mezi rytmické faktory česká lingvistika tradičně zařazuje všechny slovosled měnící okolnosti, které vyplývají ze zvukové podoby výpovědi. Rytmický faktor je rozhodující v rytmitizovaných textech, především v poezii tradičního typu, ale i próze. Palková⁵⁶ kupříkladu na statistickém základě přesvědčivě ukazuje rytmitizaci některých Vančurových próz. Ovšem i Palková připouští, že ve většině prozaických textů je členění na rytmické úseky záležitostí náhodnou.⁵⁷

Šmilauer⁵⁸ konstatuje, že slovoslednou změnu může vyvolat nelibozvučnost. Zvlášť „nelibé“ jsou v jeho pojetí shluky sykavek: *Zase se sesedli kolem stolu. Nesnese se se sestrou.* Domnívám se, že jistý nepříjemný dojem velkého počtu sykavek je patrný pouze v mluvené podobě a může být snadněji než slovoslednou obměnou eliminován delší pauzou mezi přízvukovými celky, eventuálně změnou lexikálního obsazení: *Zase se (pauza) sesedli kolem stolu. Opět zasedli kolem stolu.*

Podobně Šmilauerův požadavek „mluvnosti“ je omezen na specifický typ promluv – zejména drama, slavnostní veřejné projevy, rozhlasový pořad atp.

Jediný univerzální aspekt rytmických slovosledných faktorů spatřuji v obecné tendenci vyvarovat se rozměrově nevyváženým, tedy příliš krátkým větným koncům. To zpravidla nastává pouze při přerušení syntaktického řetězce věty větou vloženou, resp. vsuvkou. Čeští rodilí mluvčí jsou na citlivost příliš krátkého větného konce natolik citliví, že se odchýlení od této tendence může stát zdrojem jazykové komiky.

Chceš vědět, Ludvíku, můj starý a dalo by se říci, ano, vlastně jediný dobrý příteli, jak jsem se zde, v této osamělé pustině, uprostřed hlubokého lesa, kde široko daleko nikdo nebydlí

---

⁵⁶ Palková, 1974, 47n.

⁵⁷ Palková, 1974, 19

⁵⁸ Šmilauer, 1969, 68

*a kudy nevede ani pěšina a kde bys za celý boží den neviděl ani živáčka, nebýt těch zatracených vzducholodí, ocitl?*⁵⁹

1.5 Stylové faktory

V praxi pozorujeme, že různé funkční styly někdy využívají různých slovosledných prostředků. Subjektivní slovosled jen zřídka nacházíme v textech odborných, zato například v textech uměleckých má svoje nezastupitelné místo. Některé slovosledné figury charakterizují publicistický styl (například rematický počátek krátkých zpravodajských textů⁶⁰). Zejména v uměleckém projevu se objevují individuální slovosledné zvláštnosti autora.⁶¹

Odlišný je slovosled mluvených a psaných textů. Psané texty se vyznačují větší promyšleností, mluvené naopak spontánností. Při současném trendu sblížování mluveného a psaného jazyka můžeme pozorovat, jak některé prvky mluveného slovosledu pronikají do písemné podoby češtiny. Jedná se zejména o tzv. nabalování⁶², totiž dodatečné vysvětlování, upřesňování. Z hlediska aktuálního členění tak není výpověď ukončena vlastním tématem, ale některým průvodním tematickým prvkem.⁶³

Neobvyklého slovosledu se užívá k ozvláštnění, poetizaci textu.⁶⁴ Postpozice shodného přívlastku (v jiných než v ustálených, gramatizovaných spojeních) často vytváří dojem patosu, eventuálně archaizace. *V těch krajích duše mé, kde neplá světlo denní...*⁶⁵ Obdobný účinek mívá přesun nerematického centra tranzitu do finální pozice. *Knihu odlož, jinak nepěkné věci uvidíš.*⁶⁶

Neobvyklý slovosled může být také slangovým prostředkem: *Si myslíte, že si ty peníze tisknu.*

Bohužel na rozdíl od lexikálních, morfologických a fonetických prostředků, kde je stylová platnost variant dobře popsána, syntaktické prostředky, včetně slovosledu, při své bezbřehosti nebyly dosud z hlediska stylu uspokojivě zmapovány.

---

⁵⁹ Příklad z díla Svěráka a Smoljaka přebírám podle Uhlířové, 1987, 141.

⁶⁰ O tomto více Uhlířová, 1983, 284-294

⁶¹ O slovosledu Hrabalových próz pojednává dnes již klasická studie F. Štíchy. Štícha, 1983, 75-83

⁶² Čechová, et al., 1997, 187

⁶³ Některé příklady k tomuto jevu jsou uvedeny v podkapitole 3.5.4

⁶⁴ Čechová, et al., 1997, 226

⁶⁵ Úryvek z díla Otokara Březiny cituji podle Čechové, et al., 1997, 226

⁶⁶ Úryvek z díla Jaromíra Johna cituji podle Čechové, et al., 1997, 226

2. Poznámky k terminologii a metodice výzkumu

Vycházíme z předpokladu, že byť je věta vedlejší z hlediska souvětí vlastně jenom jedním větným členem, resp. jedním prvkem aktuálního členění, obsahuje v sobě zpravidla plný tematicko-rematický nexus a že je tedy možné popsat slovosled věty vedlejší týmiž termíny a touž metodou jako výpověď. Rovněž předpokládáme, že druh věty vedlejší, tedy její větněčlenská role ve větě řídící, nemá na slovosled dopad. Za slovosledný faktor naopak považujeme volbu spojovacího výrazu (tj. relativum nebo spojku), pozici věty závislé vzhledem k větě řídící (antepozice, postpozice, interpozice) a další. Navzdory syntaktické a sémantické nesamostatnosti očekáváme u věty vedlejší stejnou slovoslednou různorodost, jakou nacházíme ve větě jednoduché. Zajímá nás zejména, jaké slovosledné možnosti ve větě vedlejší nacházíme a jaké tendence vedou autora k užití té či oné z nich.

2.1 Terminologie

Teoretickým základem této práce je zejména Svobodova teorie slovosledných pozic a jejich obsazování prvky aktuálního členění.⁶⁷ Abychom mohli se Svobodovou teorií pracovat i při zkoumání slovosledu, museli jsme si některé její části přizpůsobit.

Nejspornější je zřejmě otázka příklonek. Sgall⁶⁸ zpochybňuje, že *se* ve větě *Karel se poranil* nebo *Auta se vyrábějí v Mladé Boleslavi* jakkoliv vstupuje do aktuálního členění, tedy že není, jak tvrdí Svoboda, vlastním tématem, resp. vlastním tranzitem. Sgallovi dávám za pravdu v druhém případě – *se*, které je součástí zvrátného pasiva, nenese samo žádný význam než gramatický, nevyjadřuje ani temporalitu, ani modalitu. V prvním příkladě chápu *se* jako předmět: *poranil sebe*, a počítám ho mezi vlastní témata. Pokud by se jednalo o větu *Karel se bojí*, nevnímám bych *se* jako samostatnou součást aktuálního členění.

Podobně problematická je otázka vlastního tranzitu. Vlastní tranzit je bohužel ve Svobodově pojetí vymezen dosti vágně. Vycházím ze Svobodovy definice, která ho popisuje jako zřídka přízvučný⁶⁹, a neřadím k vlastnímu tranzitu vždy přízvučné výrazy s temporálním významem: *včera*, *minulý rok* atp. I slovosled těchto výrazů napovídá, že v tomto případě jde zpravidla o téma. Z praktických důvodů neuvažuji o tečce, větné melodii a vázaných morfémech jako o vlastním tranzitu. Nejmenší přijatelná jednotka, o které lze v práci o slovosledu uvažovat, je slovo. Stane-li se, že slovo obsahuje podle Svobodovy teorie vázané morfémy s více platnostmi v rámci aktuálního členění, hodnotím slovo vždy podle té dynamičtější role (např. ve větě *Posnídal*. má vlastní réma přednost před vlastním tranzitem).

---

⁶⁷ Svoboda, 1984, 22-33, 88-103

⁶⁸ Sgall, 1986, 199

⁶⁹ Svoboda, 1984, 22

2.2 Metodika

Cílem excerpce materiálu nebylo sestavit vzorek dat vhodný ke statistické analýze, ale vymezení relativně vyváženého korpusu menšího rozsahu, ve kterém by byly přítomny všechny charakteristické slovosledné typy současných vět vedlejších.

Výzkumný materiál poskytl z převážné části korpus českého jazyka SYN 2005. Jde o 859 příkladů vět vedlejších. Ze stylového hlediska jsou zdrojem vět ze 36 % odborné texty, ze 29 % publicistika a z 35 % umělecké texty. Věty anteponované jsou zastoupeny 51 %, věty interponované 2 % a věty postponované 47 %. Podstatně větší zastoupení anteponovaných vět v excerpovaném materiálu než v textech celkově⁷⁰ se ukázalo jako velmi výhodné, protože vedlejší věty anteponované vyjadřují méně častěji než vedlejší věty postponované tematické prvky zájmemem, nezájmemné vyjádření tématu pak má více slovosledných možností. Průměrná délka vět vedlejších v excerpovaném materiálu je 9,7 slov⁷¹. Věty spojkové tvoří 80,8 % excerpovaného materiálu, věty uvozené relativy 19,2 %⁷². Četnost spojovacích výrazů je následující: *že* uvozuje 14,8 % vět, *aby* 14,5 % vět, *když* 12,1 %, *který* 10,7 %, *protože* 9,2 %, *ačkoliv* 4,5 %, *jestli* 4,4 %, *než* 4 %, ostatní spojovací výrazy se dohromady vyskytují v 25,8 % excerpovaných vět.

Věty citované z korpusu jsou označeny malým indexem *k* před začátkem věty. Ostatní příkladové věty pocházejí buď z úzu nebo jsou převzaty s patřičnou citací z odborné literatury.

---

⁷⁰ Postponované věty vedlejší tvoří v jazyce 90 % vět vedlejších. Těšitelová, et al., 1987, 162

⁷¹ Průměrná délka výpovědi (věty hlavní a eventuálních vět vedlejších) v publicistice je 16 slov. Těšitelová, et al., 1987, 162

⁷² Spojky pokrývají 80 % spojovacích výrazů, relativně 20 %. Těšitelová, et al., 1987, 162

3. Analýza slovosledu ve větě vedlejší

Cílem kapitoly 3. je popsat slovosled všech excerpovaných vět vedlejších. Vzhledem k relativně velkému počtu vět různorodého charakteru (viz 2.2) předpokládáme, že excerpovaný materiál zahrnuje všechny běžné slovosledné typy.

Slovosled vět vedlejších je zde popsán z více pohledů. V podkapitole 3.3 charakterizujeme typy vzhledem k pořadí tematických a rematických prvků. Podkapitola 3.5 se snaží vymezit důvody a tendence obsazování slovosledných pozic ve větě vedlejší a podkapitola 3.7 usouvztahuje slovoslednou pozici s větněčlenskou platností.

Nebyl zahrnut slovosled všech slov. Protože jsme neshledali žádné rozdíly ve slovosledu nominální skupiny mezi větou jednoduchou a větou vedlejší, nevěnujeme zde tomuto tématu prostor. Nezkoumáme zde ani částice a jejich pozice. V porovnání s větou jednoduchou, jak ji popsala Uhlířová⁷³, nevykazuje věta vedlejší žádné patrné odlišnosti.

3.0 Slovosledné činitele, polovětné konstrukce a věta vedlejší

Očekáváme, že tytéž obecně formulované slovosledné činitele ve výpovědi, jak jsou popsány v kapitole 1., se uplatňují jak ve výpovědi jako celku, tak i v jí podřízených složkách. Převaha toho či onoho činitele je, zdá se, proměnlivá: ve výpovědi je rozhodující silou aktuální členění, v nominální skupině pak převažuje gramatický faktor. Z čím nižší jazykové roviny analyzované jednotky pocházejí, tím pevnější, gramatikalizovanější je jejich slovosled. Morfémy, které mají ve Svobodově pojetí vlastní roli v aktuálním členění výpovědi (například morfém minulého času -l-), nejsou volné, ale vázané uvnitř slovesného tvaru, který neumožňuje jejich přesun; tedy uspořádat morfémy uvnitř slova podle jejich výpovědní dynamičnosti není v češtině možné. V obrazech polovětných – v rozvitých infinitivních, participiálních a přechodníkových vazbách – je již slovosled pružnější. Vrcholem nesamostatného útvaru uvnitř výpovědi je pak věta vedlejší. Oproti jiným útvarům stojícím níže než výpověď představuje specifikum věty vedlejší to, že byť sémanticky je nepostačující (její sdělení alespoň formálně předpokládá vztah k větě hlavní) a gramaticky neúplná, obsahuje určité sloveso i všechna povinná doplnění, může být rozvíjena další větou vedlejší atp. Věta vedlejší je sama o sobě relativně samostatným slovosledným celkem, je ovšem zároveň součástí většího slovosledného celku – souvětné výpovědi. V souvětí podřadném se

---

⁷³ Uhlířová, 1987, 78-81

tedy uplatňuje dvojí sada slovosledných faktorů – slovosledné faktory výpovědní a slovosledné faktory vlastní větě vedlejší.⁷⁴

3.1 Spojovací výrazy

Každá věta vedlejší, o které uvažujeme, obsahuje spojovací výraz.⁷⁵ Tím může být spojka podřadící nebo relativum. Liší se jak syntakticky, tak sémanticky. Relativum na rozdíl od spojky vstupuje do syntaktických vztahů a vyjadřuje nejčastěji obligatorní doplnění, spojka proti tomu navazuje syntaktické vztahy s větou řídící a má schopnost „vyjadřovat různé sémantické momenty motivující spojení výrazů“⁷⁶.

S výjimkou spojky *-li*, která je kvůli své nepřízvučnosti příklonkou, je pro ně charakteristická pozice na samém počátku věty vedlejší, v iniciální pozici. Pokud už ovšem věta obsahuje téma v iniciální pozici, Svoboda umísťuje spojku do pozice preiniciální.⁷⁷ Tato jistá dvojakost v jeho přístupu není Svobodou samým objasněna, ale lze si představit ospravedlňující důvody. Spojka sama se nezapojuje do větné stavby, náleží jí tedy přirozeně pozice vedlejší (preiniciální), je-li už hlavní pozice (iniciální) obsazena větným členem.

preiniciální	iniciální	postiniciální	finální
<i>Nezlob se, že</i>	<i>Petrovi</i>	<i>jsem to</i>	<i>řekl, a tobě ne.</i>

Relativum, které v sobě nese vlastnosti stavby větné i souvětne, tj. je zároveň spojovacím výrazem i větným členem, se nechává do preiniciální pozice zatlačit jen zřídka, např. konkuruje-li relativu v iniciální pozici větný člen postavený do kontrastu.

preiniciální	iniciální	postiniciální	mediální	finální
<i>Co</i>	<i>Petrovi</i>	<i>jsem</i>		<i>řekl, tobě nepovím.</i>
<i>Tomáš nesměl, kam</i>	<i>Petra</i>	<i>jsem</i>		<i>právě vedl.</i>
<i>Zmínila, co</i>	<i>Petr</i>	<i>by</i>	<i>pro ni</i>	<i>udělal, a já ne.</i>

I pokud přihlédneme k příkladům, jež cituje z úzu ve své studii o slovosledu ve vedlejších větách vedlejších Uhlířová⁷⁸, je snad patrné, že relativum je preiniciální pozici příznakovější než spojka.

Spojka v preiniciální pozici: *Jiní takový argument popírají, protože na mnoha sídlištích se prodávají byty od stavebního podniku již vytapetované.*

⁷⁴ Uvažujeme-li o složitějších souvětích, pak bychom měli tuto sadu faktorů rozšířit na tři roviny: slovosledné faktory výpovědi, slovosledné faktory vedlejší věty a slovosledné faktory věty řídící.

⁷⁵ Věty vedlejší asyndetické ponecháváme stranou zejména proto, že jejich slovosled je odlišný od vedlejších vět spojkových a blíží se slovosledu věty jednoduché, resp. souřadného souvětí.

⁷⁶ Encyklopedický slovník češtiny, 2002, 436

⁷⁷ Svoboda, 1984, 91

⁷⁸ Uhlířová, 1976, 184 a 186

Relativum v preiniciální pozici: *Jsou období ve vývoji vědy, **kdy její nositelé se hlouběji zamýšlejí nad posláním vědy.***

Z výše řečeného vyplývá, že iniciální pozice jakožto hlavní a důležitější než pozice preiniciální je obsazena spojovacím výrazem pouze tehdy, není-li ve větě téma aspirující na iniciální pozici. Je-li ovšem ve větě takové téma (zejména kontrastní), pak spojka často ustoupí do preiniciální pozice, zatímco relativum spíše kontrastní téma vypudí do mediální pozice.⁷⁹

To, že se ve vedlejší větě takto vymezené, je vždy obsazena pozice iniciální (spojkou, relativem, tématem, eventuálně vytčeným rématem), činí krajně příznakovým přesun tranzitu do iniciální pozice, jak je to časté ve větě jednoduché..

	vlastní tranzit	tranzit	vlastní réma
	<i>Musel jsem</i>	<i>přijít</i>	<i>včas.</i>
→ <i>protože</i>	<i>musel jsem</i>	<i>přijít</i>	<i>včas.</i>

Můžeme říci, že spojovací výraz přináleží k některé aktuálněčlenské roli?

Snazší je situace u relativ, která jakožto většina zájmen a zájmenných příslovcí mají tematickou povahu, a to i v případě, že předmět jejich reference je neurčitý, neznámý, nespecifikovaný.

Kdo se bojí , nesmí do lesa.

Zde není přítomen, o kom mluvíme.

Tematická role relativ je ještě zřetelnější u korelace:

Ten, kdo odchází poslední, zhasíná.

Povaha spojek je problematičtější. Tím, že nenesou žádnou informaci pro větu vedlejší jako takovou, nejsou vlastně ani rematické, ani tematické. Můžeme uvažovat o jejich modálním charakteru, čímž bychom je přiřadili k vlastnímu tranzitu, vždyť vlastní tranzit je velká a volná kategorie, zahrnující i takové jevy jako intonaci a interpunkci. Modalita spojek ovšem nezasahuje větu vedlejší jako takovou, týká se především stavby souvětí. Větu totiž nijak nerozvíjí, ale pouze upřesňuje vztahy mezi větou vedlejší a větou hlavní. Řekl

⁷⁹ Z toho je také patrné, jak již naznačil Svoboda (1984, 22), že iniciální pozice je v mnohém výlučná a na rozdíl od pozice postiniciální, mediální i finální zpravidla obsahuje pouze jediný větný člen (tematický nebo rematický), resp. několikanásobný větný člen s touž syntaktickou platností. Koexistence tematického prvku se spojkou v iniciální pozici je nemyslitelná.

Dokonce ani spojovací výrazy nestojí v iniciální pozici dva současně. Buď se jedná o spojkou víceslovnou (i když), nebo spojky patří různým syntaktickým strukturám. (*Mluvil, a [když už nemohl, napil se vody].*) V nespisovných jazykových varietách je možné se setkat s větami typu: *Zeptal se, že kdy to bude hotovo.* V takových případech, kdy si v iniciální pozici konkuruje spojka a relativum, má relativum jakožto větný člen přednost.

bych proto, že z hlediska výpovědního celku (souvětí) je spojka součástí vlastního tranzitu v aktuálním členění věty vedlejší se neuplatňuje. Na její pozici nemá vliv aktuální členění, ale gramatický faktor.

3.1.1 Spojka *-li*

Z podřadicích spojek pouze *-li* stojí typicky v jiné než iniciální pozici. Od ostatních spojek se liší už spojovníkem, značícím těsnější příslušnost ke slovu, s nímž se pojí. V současné češtině se *-li* přimyká pouze ke slovesu a částici *ne*⁸⁰ (substituci slovesa), které navíc musejí stát v iniciální pozici. Nepřízvučná spojka *-li* tedy stojí vždy v pozici postiniciální.

A dodnes státní hajný přimhouří oči, jde-li o chudou rodinu s více dětmi.

Proč ta lež, ne-li aby chránil třetí osobu, tedy vraha...?

3.1.2 Spojky na přechodu k částicím

Některé nejen podřadicí spojky jeví charakter pozvolného přechodu k částicím. Svoboda jmenuje zejména spojky *že* a *aby*,⁸¹ pokud uvozují vedlejší větu obsahovou, jako zcela částicové povahy. Spojka-částice nepřináší do věty žádnou informaci, je zřejmě pouze signálem závislé věty vedlejší. Angličtina kupříkladu má možnost takovou spojku vůbec nevyjádřovat.⁸²

Mrzí mě, že se zlobíš. I am sorry (that) you are angry.

Naproti tomu tradiční přístup *dodnes* respektovaný ve slovníkových příručkách a mluvnicích by *že* ve výše uvedeném příkladu charakterizoval jako spojku. Proces přeměny ze spojky v částici není zdá se zcela dokončen a mnoho příkladů není jednoznačných.

Tento jev má kromě morfologických a lexikologických důsledků také své důsledky slovosledné. Postavení částice ve větě je zpravidla volnější než postavení spojky. Vyjděme z příkladů sekundární částice (původně spojky) *že*, které uvádí Slovník spisovné češtiny⁸³.

Že jsem to nevěděl! (Eventuálně i *To že jsem nevěděl!* - *že* se přesouvá z iniciální do postiniciální pozice.)

Je tam zima, že? (*Je tam, že, zima.* / *Že, je tam zima.* – přesun z postklauzární do interklauzární / preklauzární pozice. Spojky žádnou z těchto pozic obsadit nemohou.)

⁸⁰ Podle výsledků korpusu SYN 2005. Na slovesa připadá 97 % všech výskytů, částice *ne* se pak pojí s *-li* ve zbývajících 3 % případech.

⁸¹ Encyklopedický slovník češtiny, 2002, 62 – odtud i příklad

⁸² Dušková, 1988, 594

⁸³ Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, 2003, 586

Následující příklady proto představují nejednoznačné případy (a ospravedlňují také Svobodův postoj ke spojkám *že*, *aby*, *ať* a dalším, zejména obsahovým spojkám jako k částicím). Podobně jako částice a na rozdíl od ostatních spojek mohou zaujímat iniciální i postiniciální pozici.

Řekl, že přijde Petr, ale ať nepočítáme s Tomášem. →

Řekl, Petr že přijde, ale s Tomášem ať nepočítáme.

Poručil, aby vešel Petr a aby ostatní čekali za dveřmi. →

Poručil, Petr aby vešel a ostatní aby čekali za dveřmi.

Členem, který může stát v iniciální pozici a vytlačit spojku nikoliv již do preiniciální pozice, jak je obvyklé u většiny spojek, ale do postiniciální pozice, musí být réma nebo téma vytčené do kontrastu. Nepřízvučná spojka *že* pak obligatorně stojí přímo po slovese, první mezi všemi příklonkami v postiniciální pozici.

Uhlířová tento větný typ hodnotí jako původně mluvený a odtud pozvolna pronikající do psaného projevu.⁸⁴ V mluveném projevu může být signalizován výraznějším přízvukem (intonačním centrem) na členu v iniciální pozici, zejména jedná-li se o vytčené téma, ale nikoliv nutně. Oproti základnímu typu (se spojkou v iniciální nebo preiniciální pozici) se vyznačuje příznakovostí a jistou měrou expresivity.

3.1.3 Spojky *kdyby* a *aby*

Automatizace kladení příklonek za spojku se projevila v češtině vznikem zvláštního druhu spojek *aby* a *kdyby*. Tyto spojky vnímám pro účely této práce jako dvě jednotky, které by se mohly při značném zjednodušení rozdělit na dvoumorfémové celky *a(ž)-by* a *kdy(ž)-by*. Zatímco první morfém, představující spojku, do aktuálního členění nevstupuje, druhý, ohebný morfém, je jednoznačně vlastním tranzitem, vyjadřuje modalitu děje.

Naproti tomu spojka *jestli*, která pravděpodobně vznikla obdobným způsobem, není takto členitelná. *Jest*, tedy archaický tvar pro třetí osobu singuláru od slovesa být, není v této spojce ohebný, ustrnul i pro podmět v jiné osobě a čísle, *jestli* je tedy typickou spojkou.

3.2 Příklonky

Pořadí příklonek zůstává ve větě vedlejší shodné s jednoduchou větou. Jejich větná pozice je zpravidla postiniciální a ve větě jsou nejčastěji vlastním tématem.

Ne všechny příklonky se ovšem samostatně zapojují do aktuálního členění.

Jsou jimi následující příklonky, zjištěné v excerpovaném materiálu:

---

⁸⁴ Uhlířová, 1976, 187

- *se*, tj. je-li sloveso uvedeno ve slovníku jako pouze zvrtné; nebo vyjadřuje-li *se* spolu se slovesem zvrtné pasivum
- částice *však, už*

Od takových příklonek, jako jsou pomocná slovesa složených slovesných tvarů, se liší zejména tím, že nemají vlastní roli v aktuálním členění, že do členění⁸⁵ vlastně nepatří, podobně jako jsme z něj vyloučili spojky, předložky a většinu částic. Byť se ze slovosledného hlediska chovají obdobně jako příklonky, které do aktuálního členění náleží, nejsou postižitelné klasifikací podle aktuálněčlenské role (viz podkapitolu 3.3).

Příklonky mohou rozštěpit přísudek. Rozštěpením se tak uplatňuje tendence, aby sloveso stálo vždy na „druhém“ místě ve větě.⁸⁶

*„Nedopověděl to všechno mně, nýbrž Maxovi, který mne, jak jsme se domluvili, nazítrí vystřídal a který mi to pak vyprávěl, když **jsme se** večer **sešli** u Manachemova kiosku.“*

Kladení příklonek ve větě vedlejší až za určité sloveso, ke kterému patří, je v současné češtině naprosto výjimečné; sečtělý čtenář si ho spojuje s beletrií 19. století, proto může sloužit k archaizaci textu, k vyjádření patosu, slavnostnosti:

*„Doufáme, že nás velectění čtenáři budou všemožně podporovat a že list náš **stane se** nejrozšířenějším týdeníkem.“⁸⁷*

3.3 Slovosledné typy vět vedlejších

Typy slovosledu ve větě vedlejší můžeme vyjádřit několika jednoduchými slovoslednými vzorci. Použijeme pro ně pro jednoduchost pouze základní triádu prvků aktuálního členění téma – tranzit – réma.

Z materiálu, který jsem excerpoval pomocí korpusu, jsem abstrahoval následující slovosledné vzorce:

3.3.1

⁸⁵ Svoboda, 1984, 22

⁸⁶ Uhlířová (1984, 2) tuto tendenci pojmenovává jako snahu o centrální polohu slovesa. Nemůže-li sloveso obsadit ono „druhé“ místo celé, dojde k roztržení slovesného tvaru. Tato tendence je zvláště zjevná u vět vedlejších, kde v čele věty v drtivé většině případů stojí spojovací výraz. Sloveso rozštěpením dosáhne toho, že je na „druhém“ místě a zároveň plní tranzitovou funkci hranice mezi tematickou a rematickou částí věty. „Druhé“ místo ve větě není vždy ztotožnitelné s postiniciální pozicí, ani neznamená, že v pořadí druhé slovo ve větě bude sloveso. Sloveso nebo jeho část bývá druhým nebo třetím větným členem od začátku věty.

⁸⁷ Přejímám z Uhlířové, 1987, 53

Typ 0. tranzit/vlastní réma

3.3.2

Typ 1. téma – tranzit/ vlastní réma

Typ 2. tranzit – réma

3.3.3

Typ 3. téma – tranzit – réma

Typ 4. tranzit – téma – réma

Typ 5. tranzit/téma – téma – tranzit – réma (a obdobně všechny další věty, obsahující z obou stran oddělené téma)

3.3.4

Typ 6. réma předchází téma

3.3.5

Typ 7. věty vedlejší s obsazenou tzv. volnou slovoslednou pozicí

3.3.1 Slovosled věty vedlejší o jediném prvku aktuálního členění

Typ 0. (tranzit/vlastní réma) stojí zcela na okraji pozornosti této práce, byť je relativně častý. Téma není materiálně vyjádřeno⁸⁸, podle kontextu jím může být obecně komunikační situace nebo nevyjádřený větný člen. Tranzit/vlastní réma je vyjádřeno jednoduchým, zřídka složeným přísudkem slovesným nebo jiným slovním druhem než slovesem, ale s ekvivalentní syntaktickou funkcí.

Tranzit/vlastní réma stojí ve finální pozici, Spojka obsazuje pozici iniciální. Mediální pozice není obsazena.

Příklady:

κ Jestliže ztroskotám, moje sebevědomí, které mě pobízelo k tomu, abych zdolal nové a vyšší vrcholky velehor, toto moje sebevědomí zanikne

κ Před chvílí jste prohlásil, že máte něco nového. Pokud je to pravda, tak mi to řekněte.

Pokud ne, jděte.

---

⁸⁸ Téma není vyjádřeno, odhlížíme-li od Svobodovy koncepce, která klasifikuje aktuálně-členskou platnost i u morfémů. V takovém případě morfém přičestí minulého budeme určovat jako téma. Pro popis slovosledu je takováto úvaha obtížně představitelná, protože počet slovosledných typů by neúnosně narostl, aniž by takový přístup přispěl slovoslednému zkoumání nějakým patrným přínosem.

Podle některých koncepcí, které považují téma a réma za obligatorní a komplementární prvky výstavby výpovědi, je výpověď bez tematické nebo rematické části nepředstavitelná. Formulací materiálně nevyjádřené téma se proto soustřeďuji na takové výpovědi, které v takových koncepcích mají pouze téma vyvoditelné z kontextu, ze situace, z obecných textových vzorců a pod. Obdobně například nevyjádřený podmět spadá do kategorie materiálně nevyjádřeného tématu.

3.3.2 Slovosled věty vedlejší o dvou prvcích aktuálního členění

Typ 1. (téma nebo vlastní téma – tranzit/vlastní réma) je vlastně modifikací typu 0, jen téma není elidováno. I zde je sloveso vlastním rématem a tranzitem současně. Tematická část věty může být tvořena více konstituenty. Je-li přítomno zároveň téma a vlastní téma, zpravidla se nejedná o typ 1, ale o typ 5.A (viz 3.3.3).

Spojka stojí v preiniciální pozici, téma(ta) obsadí iniciální, eventuálně mediální pozici, tranzit/vlastní réma pozici finální. Je-li přítomno pouze vlastní téma, obsadí postiniciální pozici, předložka iniciální a tranzit/réma opět finální.

Příklady:

*κ Nakonec se shodli na čtyřiceti dolarech. Kverulant však nevěděl, že vedoucí oddělení pro styk s veřejností je oprávněn jít až na šedesát dolarů, aby se jednou pro vždy zbavil dotěrných požadavků. I když letecké společnosti tušily, že je chce napálit, bylo pro ně levnější rychle zaplatit než se pouštět do vleklých sporů. Teoreticky měli zaměstnanci u kontroly letenek a zavazadel označit poškozené kufry, ale dělali to zřídka. **Ačkoliv peníze Táně nepatřily**, nerada je vydávala, když usoudila, že její leteckou společnost chce někdo podvést.*

*κ Mám George docela ráda, patří k těm upřímným, zaníceným a smrtelně vážným lidem, kteří mohou jednoho krásného dne uvrhnout svět do plamenů. **Jestli George svět nezapaluje**, pokouší se ho předělat.*

*κ Jednou se ho kdosi ptal, kdy je tam u nich opravdu nejlepší čas k lovu jelenů. Herman odpověděl obratem: „Já vždycky věřil, že nejlepší je střelit ho, **když ho potkáš**.“*

Typ 2. (tranzit – vlastní réma) zastupuje takové věty, kde je téma rozuměno ze situace nebo předchozí komunikace a není materiálně vyjádřeno. Nejčastějším případem je neopakování podmětu ve větě vedlejší (nevyjádřený podmět), ale může jít i o některé věty počátkové, věty vyjadřující uvedení na scénu atp. Oproti typu 0. zde vlastním rématem není slovesný přísudek. Patří sem některé věty s přísudkem jmenným se sponou. Tematická část věty může obsahovat více konstituentů.

Spojka zpravidla stojí v iniciální pozici, vlastní téma, je-li přítomno, obsadí postiniciální pozici, tranzit mediální, réma potom finální.

Příklady:

κ Psychiatr Miloš Lachman k případu obžalovaného uvedl, že se jedná o kombinovanou vrozenou vadu mozku, jejímž následkem je snížený intelekt pohybující se v pásnu debility.

κ Byla to právě její brilantní práce s médii, jež vládu zachránila, když vypukl ten velký skandál ohledně hovězího chutnajícího rybinou.

κ Pátý list píše Malínský z Polomogu v misii sv. Františka Xaverského na ostrově Leyte dne 28. února 1737 vlastnímu bratru páteru Josefu Malínskému. Sděluje, že byl poslán na jiné dvě misie sv. Františka Xaverského na ostrově Leyte a sv. Josefa na ostrůvku Poro.

3.3.3 Slovosled věty vedlejší obsahující téma, tranzit i réma

Typ 3. (téma – tranzit – réma) je velmi častý slovosledný vzorec, který v zásadě kopíruje rozvržení informace ve většině vět jednoduchých. Každá část triády aktantů aktuálního členění je přítomna v pořadí, které popsal už Mathesius jako pro češtinu základní. Slovosled takové věty vedlejší vyhovuje i v případě, že vypustíme spojku a větu osamostatníme.

Spojka obsazuje preiniciální pozici, téma iniciální, vlastní téma postiniciální, tranzit mediální a réma se umístí do finální pozice.

Příklady:

κ Mezinárodním ústředím, jež založil Meeker v roce 1945, je Sunrise Ranch v Coloradu. Když roku 1954 Meeker zahynul při letecké katastrofě, převzal organizaci, tehdy známou jako Emisaři božského světla, Cecil.

κ Nakonec mi došlo, že na tom místě nebylo vůbec nic zázračného.

κ Jsem přesvědčena, že celý tento projekt je realizovatelný s minimálními náklady, které bych dala raději uvážít ekonomům, samozřejmě ve spolupráci s nakladatelkou.

Typ 4. (tranzit – téma – réma) je ve větách vedlejších běžný, stylově nevyhraněný, obyčejně bezpříznakový⁸⁹. Najdeme ho výjimečně i ve větách jednoduchých oznamovacích, ale tam zpravidla bývá omezen na věty scénické (např. Přišel k nám Petr) a několik víceméně ustálených formulí, např. klasické pohádkové začátky (*Žil byl jednou jeden král... Bylo nebylo za devatero horami jedno království...*). Paralelu k tomuto typu tvoří často slovosled v otázce zjišťovací (*Bude jízdné zdražené? Nepřijde nás Petr navštívit?*). Téma bývá z rytmických důvodů zpravidla kratší, naopak réma je většinou delší, rozvitější, vyjádřené větším množstvím prvků nebo další vedlejší větou.

Spojka obsadí preiniciální pozici, tranzit mediální. V mediální pozici po slovese se rovněž nachází téma, réma pak stojí ve finální pozici.

Příklady:

*_k Pokud se rozhodneme, že nějaký strom na svém pozemku vlastními silami zlikvidujeme – ať již proto, že to žádá jeho věk či případné choroby, nebo jen proto, že máme s místem jiné záměry – měli bychom začít od prostých právních předpisů, tedy seznámit se s tím, co vše můžeme a nemůžeme kácet. **Že máme ten konkrétní strom na své zahradě, ještě neznamená, že s ním můžeme zacházet, jak se nám zlíbí.***

*_k **Když zjistil Argentinec, že ho žena podvádí po internetu, uchystal trest.***

*_k Chodil jsem od jedné fabriky ke druhé. Nanejvýše se mi podařilo dostat se do kanceláře. Ale dál už ne. Obyčejně mě už vyhodil vrátný. „Nemáme práci a tak dále – litujeme.“ To se rozumí, **že bylo nezaměstnaných habaděj**, ale já jsem byl k tomu na černé listině.*

Vedle typu 3. je pro slovosled vět vedlejších nejtypičtější a nejběžnější typ 5. Představuje takový typ vět, kde téma je odděleno od zbytku věty, a tudíž i signalizováno slovosledem. I ve větě jednoduché se můžeme setkat s podobným vydělováním informace, ale zdaleka ne v četnosti, jakou shledáváme u vět vedlejších.

⁸⁹ V případě spojky –li je tento slovosledný typ také prakticky jediný, který je v úzu.

Příklady:

Bude-li Pavel Pavlíček podmíněčně propuštěn, ocitne se hluboko v Rusku bez víza.

Berou-li zaměstnanci na obdobné pozici víceméně stejnou mzdu a přitom podávají rozdílný výkon, nemohou dostatečně vnímat souvislost mezi vlastní produktivitou a odměnou.

Nebot' drásá-li člověka nějaký rozpor, není správné volit nejistý a nejednotný klid za cenu slepého přijetí jednoho ze dvou prvků rozporu.

Naopak ve větách vedlejších, které jsou uvozené relativem, typ 4. není možný vůbec.

Prvky, které oddělují téma, mohou být:

A, vlastní téma (vyjádřeno příklonnými zájmeny) – tranzit (část přísudku)

B, vlastní tranzit (často spolu s tématem, část přísudku) – tranzit (část přísudku)

C, tranzit (přísudek) – rematická nebo tematická část věty (zejména obligatorní slovesná doplnění, tedy předmět, eventuálně příslovečné určení nebo doplněk)⁹⁰

D, tranzit (slovesná část přísudku) – vlastní réma (jmenná část přísudku)

E, centrum tématu může být odděleno po obou stranách rozštěpeným tematickým prvkem s nižší výpovědní dynamičností.

F, kombinace výše uvedených postupů k ohrazení více než jednoho tématu ve větě.

Podrobněji k jednotlivým podtypům slovosledného typu 5.:

5.A, vlastní téma – téma – tranzit – réma

Vlastní téma může mít několik forem vyjádření, nejčastěji je vyjádřeno zvrtným zájmenem se/si nebo osobním zájmenem.

Tranzit může být zároveň i vlastním rématem (zde se pak přibližuje typu 1.). V takovém případě vypadá slovosledný vzorec následovně: vlastní téma – téma – tranzit/vlastní réma.

Od typu 3. (resp. 1.) se liší především těsnou spjatostí vlastního tématu (příklonných tvarů zájmen) s tranzitem (slovesem v určitém tvaru). Zájmenný tvar svou rekcí předjímá sloveso už v postiniciální pozici, když je první část mediální pozice obsazena tématem, za kterým teprve následuje tranzit.

Spojka stojí v iniciální pozici, vlastní téma v postiniciální, téma obsazuje mediální pozici před tranzitem a vlastní réma stojí ve finální pozici. Je-li tranzit zároveň vlastním rématem, obsazuje finální pozici.

Příklady:

Navzdory tomu, že se západočeský klub namočil do baráže, slovenský hráč si loni připsal 25 branek.

---

⁹⁰ Běličová s Uhlířovou (1996, 149) uvažují o tom, považovat některé multiverbizované výrazy z hlediska aktuálního členění za jeden celek, např. *překonat hranici, vykonat návštěvu*, přičemž argumentují tím, že větný přízvuk je na prvním, tedy významově prázdnějším slově.

ₖ Ač si Mahmúd získal dopředu podporu vyšších janičárských důstojníků, správně tušil, že nespokojení poddůstojníci, věřící konec vlastních privilegií, vyvolají všeobecné janičárské povstání.

*ₖ John Stachel viděl originály těchto listů poprvé, když dělal kopie Einsteinova archivu v době rozepří s Nathanem. Všiml se, že nebyly mezi ostatní korespondencí, **protože je Dukasová dala stranou.***

5.B, vlastní tranzit – téma – tranzit – réma

Oproti typu 5.A je zde první oddělující člen přímo částí přísudku. Vlastní tranzit⁹¹ zde bývá vyjádřen modálním nebo fázovým slovesem, eventuálně některou částí slovesného tvaru vyjadřující modalitu. Téma i réma může být složené z více částí.

Spojka stojí v iniciální pozici, případné nepřízvučné části vlastního tranzitu v postiniciální pozici, mediální pozice je obsazena v tomto pořadí vlastním tranzitem (není-li nepřízvučný), tématem a tranzitem, finální pozice je vyhrazena rématu.

Příklady:

*ₖ Při obnově Vyškovské střelnice představoval vážný problém i obecní majetek. **Aby mohly zničené obce účelně využít záloh pro rekonstrukci obecního majetku,** měly být vypracovány směrné plány obcí.*

*ₖ **Pokud chce návštěvník zpětně směnit kuny,** které při pobytu neutratil, přijme je chorvatská banka zpět pouze po předložení bankovního nebo směnářského potvrzení o provedené směně cizí měny na chorvatskou.*

*ₖ Ježíš přišel zvěstovat Izraeli Boží království. **Kdyby byl Izrael toto poselství přijal,** pravděpodobně by se byl lid Staré smlouvy prostě transformoval v lid smlouvy Nové, jehož reprezentanty bylo dvanáct apoštolů.*

---

⁹¹ Vymezení tohoto typu slovosledu je značně závislé na definování vlastního pojmu vlastního tranzitu. Podle Svobody (1985, 22) je vlastní tranzit „explicitní nebo implicitní signalizace temporálního a hlavně modálního zasazení sdělení“. I když kategorie modalit a času spolu nepochybně souvisí, jsou tyto jevy do značné míry solitérní. V případě „temporálního zařazení“ měl zřejmě Svoboda na mysli spíše signály minulého, přítomného a budoucího času, souběžnosti nebo následnosti dějů, nikoliv výrazy jako *včera*, *v roce 1954*, *v minulém století* atp. Domnívám se tak zejména proto, že nevyhovují Svobodově následující tezi, že totiž „tvoří funkční předěl mezi jednotkami tematickými a netematickými“ a že „jsou spíše nepřízvučné“ (tamtéž). Slovosledná pozice těchto výrazů je do značné míry volná, spíše odpovídá tematické, resp. rematické jednotce.

5.C, tranzit – téma – réma nebo téma – vlastní réma

Typ 5.C zastupuje věty vedlejší, kde je téma, typicky podmět, odděleno od zbytku věty zleva tranzitem, který je vyjádřen zejména obsahově neurčitým slovesem vyžadujícím doplnění, a zprava slovesným doplněním, které může mít platnost tématu nebo rématu. Eventuálně může být prvek ohraničující téma zprava vlastním rématem (tranzit – téma – vlastní réma).

Od typu 4. (tranzit-téma-réma) se liší zejména povahou vztahu mezi slovesem a jeho doplněním. V typu 5.C je tento vztah těsnější, a to až do takové míry, že se přibližuje typu 5.D. Od toho se ovšem liší zejména tím, že se zde nejedná o přísudek jmenný se sponou, ale o multiverbizované spojení přísudku a předmětu, příslovečného určení nebo doplňku. O těsnosti spojení obou ohraničujících částí svědčí i to, že téma je zpravidla krátké, málo rozvité nebo holé.

Tento typ je dosti řídký.

Spojka stojí v iniciální pozici, v mediální pozici pak v tomto pořadí tranzit, téma a tematické nebo rematické doplnění slovesa, vlastní réma stojí ve finální pozici. Pokud je doplnění slovesa vlastním rématem, stojí ve finální pozici.

Příklady:

*κ Porodník se s takovým stavu setká jen tehdy, **když provádí na pokyn policie vyšetřování trestného činu**, jindy přichází žena sama, někdy zjišťuje tuto okolnost ex post sám lékař, existují i falešná obvinění.*

*κ **Když vykonal Thomas svou povinnost u nemocné**, vrátil se do knihovny ke studiu.*

*κ A už ho držela za ruku a táhla ho ke krbu, **protože měl ramena provlhá listopadovou mlhou a vyhublý obličej úplně studený.***

5.D, tranzit – téma – réma

Velmi běžný slovosledný typ, který charakterizuje rozdělení přísudku jmenného se sponou. Verbální část (tranzit) ohraničuje téma zleva, nominální část (réma) ohraničuje téma zprava. Eventuálně může být jmenná část přísudku vlastním rématem (tranzit – téma – vlastní réma). Lze si představit i přítomnost vlastního tématu a tranzitu. Od typu 4. a 5.C se liší zejména pevnou spjatostí tranzitu a rématu (tvoří společně jeden větný člen).

Spojka stojí v iniciální pozici, tranzit a téma zaujímají mediální pozici, réma stojí ve finální pozici. Tranzit předchází téma.

Příklady:

*_k Takže bychom měli spirální ramena považovat za pouhé vyznačení oblastí, v nichž vznikají hvězdy. **Ačkoliv jsou spirální ramena tak výrazným znakem**, ve skutečnosti nerozumíme příčině vzniku tlakových vln, které je vytvářejí.*

*_k Fanda se jednou vyjádřil: „Takový akorát do ruky.“ Rézi se tomu smála, ale Mára řekla, že je **Fanda sprosták**.*

*_k Slovo zůstává v něm a on je Život. Nikdy se nemůže stát mrtvým slovem. **Jakkoli je boží slovo konečné**, zůstává i jako vyslovené zakotveno v Synu, takže je tato konečnost zároveň stále novým vycházením.*

5.E, jakákoliv větná struktura, obsahující vzorec vlastní téma – centrum tématu – vlastní téma

Velmi řídký typ vět. Obě tematické části ohraničující centrum tématu mají stejný denotát.⁹²

Obsazení jednotlivých slovosledných pozic je v případě tohoto typu vět závislé na konkrétní realizaci. V obou následujících příkladech je ovšem první část vlastního tématu v postiniciální pozici, druhá v mediální a dynamičtější tematický prvek stojí rovněž v mediální pozici, ovšem před druhou částí vlastního tématu.

Příklady:

*_k Železný se naopak ke kandidatuře svého soka odmítá jakkoliv vyjadřovat. Oba muži se nemají rádi kvůli někdejší sporům okolo vlastnictví TV Nova. **Když ji Železný celou přebíral zámořskému podnikateli Ronaldu Lauderovi**, zůstal Vávra na straně Američanů.*

*_k Kočka se nechtěla dát, začala řádit, škrábat a rvala se, **než ji Mates chudinku přimáchl tlapkou k zemi**.*

---

⁹² Pokud věta obsahuje téma ohraničené dvěma jednotkami vlastního tématu, aniž by jejich denotát byl totožný, charakterizuje ji lépe typ 5.A (s bohatou tematickou částí výpovědi).

5.F, kombinace některých z výše uvedených postupů

Nejčastější je u takových spojovacích výrazů, které inherentně zahrnují modalitu, tedy zejména spojky *aby* a *kdyby*. V jiných případech se jedná o sporadický jev. Oddělené prvky náleží zpravidla k tématu, ale mohou být i rematické. Oddělující jednotky jsou pak nejčastěji součástí tranzitu nebo vlastního tranzitu. V následujících příkladech z excerpovaného materiálu je základem typ 5.B, 5.C a 5.D, vždy rozšířený o iniciální vlastní tranzit (*by*).

Spojka stojí v preiniciální pozici, následuje téma v iniciální pozici, mediální pozici obsadí vlastní tranzit, téma a tranzit, réma je ve finální pozici. Pokud je tranzit zároveň vlastním rématem, stojí ve finální pozici.

Příklady:

*^k Už podle záběru zkušený rybář dovede odhadnout, o jakou rybu jde. Brzda na navijáku musí být povolena tak, **aby ryba mohla vlasec lehce odvíjet.***

*^k Pan Percival se nad ním tyčil a tiskl mu ruku, až to zabolelo. **Kdyby Bony nebyl v tu chvíli ve střehu,** zavrtaly by se mu jeho tmavé oči do mozku.*

*^k **Aby na plese byla atmosféra dokonalá,** musela se změnit valašská cimbálová muzika Jasénka ve velký salónní orchestr Hašlerka a namísto cimbálu zněl celý večer klavír.*

3.3.4 Subjektivní slovosled

Typ 6. (réma předchází téma) představuje tzv. subjektivní slovosled. Je příznakový, často citově zabarvený nebo vyjadřující maximální zdůraznění. V mluvené řeči je signalizován silným větným přízvukem na rématu.

Ve větách vedlejších se subjektivní slovosled uplatňuje zřídka.

Teoreticky si lze představit 4 základní typy subjektivního slovosledu⁹³ ve vedlejších větách, a sice:

6.A, réma-tranzit-téma

6.B, réma-téma-tranzit

6.C, tranzit-réma-téma

6.D, réma je ohraničeno dvěma tématy.

---

⁹³ Pro zjednodušení neuvažujeme o štěpení tranzitu, vlastních tématech atp.

Představme si, jak by se následující slovosled uplatňoval v souvětí, jehož objektivní slovosled by zněl: *Říká, že včera večer volal **Petrovi*** (téma – tranzit – réma). Důraz ve všech generovaných větách je na slově *Petrovi* (je vždy vlastním rématem).

6.A, *Říká, že **Petrovi** volal včera večer.*

6.B, *Říká, že **Petrovi** včera večer volal.*

6.C, *Říká, že volal **Petrovi** včera večer.*

6.D, *Říká, že včera **Petrovi** večer volal.*

Excerpovaný materiál dokládá pouze typ 6.A, 6.C a 6.D. V žádném případě ovšem nejde o subjektivní slovosled podmíněný emocionálním rozrušením. U těchto příkladů lze spekulovat o záměrnosti užití subjektivního slovosledu, protože ten tu neplní žádnou zřejmou funkci. Protože se jedná o překlady ze západoevropských jazyků, slovosled originálu pravděpodobně podmínil zde užitý český slovosled.

Příklady:

6.C: *^k Bylo v nich plno mužů v honeckých kazajkách a čepicích; zřejmě představovali místní newhampshirské zájmy – oproti stanoviskům, jaká zastávaly v New Hampshiru newyorské rozvedené ženy. Ta příjemná guvernérova protikandidátka byla zřejmě jedna z nich. **Že žila patnáct let** (réma) v **New Hampshiru** (téma) a že tam její děti chodily do školy, to byl fakt, který úřadující guvernér a jeho stoupenci, parkující se svými dodávkami kolem náměstí, víceméně ignorovali.*

6.C: *^k **Když vyjde do světla** (réma) z **můstku** (téma), všimnu si, že nemá kabát ani bundu.*

6.D, *^k **Aby znalci talmudu** (téma) **nedala příliš velkou ránu**(tranzit/réma) **do jeho poetické hlavy**(téma), vynechala první tři řádky.*

3.3.5 Slovosled při obsazení tzv. volných slovosledných pozic⁹⁴

Typ 7. zastupuje všechny typy složitějších struktur vět vedlejších, kdy část tématu nebo rématu je k větě vedlejší připojena jen velmi volně, a to na větném konci nebo na začátku, eventuálně uprostřed věty. Ze syntaktického hlediska se jedná zejména o věty vedlejší, osamostatněné větné členy a vsuvky. Od věty jsou zpravidla odděleny čárkou. Tyto osamostatněné útvary se řídí pravidly aktuálního členění do značné míry volně, tematická

⁹⁴ Za volné, resp. částečně integrované slovosledné pozice považuje Svoboda pozici preklauzární, interklauzární a postklauzární, viz kapitolu 1.1 nebo Svoboda, 1984, 26

osamostatněná vsuvka kupříkladu může stát až v postklauzární pozici, tj. za vlastním rématem. Přestože takový slovosled má mnoho rysů mluvenosti a spontánnosti projevu, nejedná se o subjektivní slovosled, protože tyto osamostatněné části stojí mimo hlavní slovosledné pozice. Tyto útvary v pre-, inter- a postklauzární pozici se řídí obdobnými pravidly ve větě vedlejší i ve větě jednoduché.

Věta vedlejší nižšího řádu může být připojena na začátek, doprostřed i na konec věty vedlejší a tento proces lze teoreticky nekonečněkrát zopakovat. Vztah mezi větou řídící a větou závislou je obdobný, jedná-li se o větu hlavní a větu vedlejší nebo o dvě věty vedlejší. Anteponovaná věta vedlejší bude velmi často v řídící větě vedlejší vyjadřovat téma, postponovaná pak velmi často réma. Blíže k tomuto viz kapitolu 3.8.

Příklady:

*^k Digby si postěžoval, že **když nemá čas, tak co má dělat.*** (Anteponovaná vedlejší věta s tematickou platností vzhledem k vedlejší větě řídící.)

*^k Vědci už dávno přišli na to, že i když vidíme, že blesk udeří z mraku do země, ve skutečnosti míří ze země do mraků, **kde teprve dojde k výměně náboje.*** (Postponovaná vedlejší věta s tematickou platností vzhledem k vedlejší větě řídící.)

Pro osamostatněné větné členy je charakteristická poloha preklauzární a postklauzární. Podle této polohy jsou často buď tematické, nebo rematické, ne však vždy. K osamostatnění členu v preklauzární pozici dochází zejména při aktualizaci, a to bez ohledu na jeho aktuálně členskou platnost. Osamostatnění rematického větného členu v postklauzární pozici dochází tehdy, chceme-li vyrovnat obsahovou závažnost dvojího vlastního rématu, jinými slovy věta tímto nabude dvou vlastních rémat s touž výpovědní dynamičností.⁹⁵ V postklauzární pozici se může objevit jako osamostatněný větný člen také tematický prvek, často přináší jen zopakování, upřesnění nebo doplnění tematického prvku předešlého.

*^k A prorokoval mi, že **smíšek, ten cejch mi zůstane.*** (Osamostatněné téma v preklauzární pozici.)

*^k Sjezd architektů se usnesl, že v Česku se **nedostává bytů, a to zvláště pro rodiny s nižšími příjmy.*** (Osamostatněné réma v postklauzární pozici.)

---

⁹⁵ Mluvnice češtiny 3, 1987, 564

Nestarala jsem se o jeho problémy, protože můj životní sen byl zachráněn, ten krásný, růžový sen o šťastném manželství. (osamostatněné téma v postklauzární pozici)

Typem osamostatnění větného členu, který je charakteristický pouze pro věty vedlejší obsahové, je vytčení tématu před spojkou, resp. částicí (*že, aby, at'*). Tento způsob vytčení je výrazně příznakový, používá se při kontrastivním vytčení tématu.

Říkávají občas, že mě si tady nechají a Monika at' si jde kam chce.

Bezprostředně po vsuvce, resp. po větě interponované do věty vedlejší, doporučuje zejména starší odborná literatura neklást příklonky.⁹⁶ Takový slovosled se zpravidla hodnotí jako stylisticky vyšší než jeho varianta s klitikem bezprostředně po vloženém výrazu. Může být také specifický pro individuální styl autora.⁹⁷

Zdánlivě prázdný a opuštěný zámek, kterým Kotva po skončení pracovní doby – i přes to, že její výlohy svítí a vánoční výzdoba upoutává naše oči – zdá se být, vyžádá si ještě mnoho práce těch, kdo se nám snaží zpříjemnit nákup.

V úzu jsou nicméně častější věty, ve kterých příklonka následuje bezprostředně po vsuvce či interponované větě vedlejší, aniž by došlo k porušení srozumitelnosti, změně informace; nezřídka je takové postavení v současném jazyku vnímáno jako jediné možné.

Protože peněz, jak je o něm všeobecně známo, si nevážl, o pokladnu se musíš starat ty.

Výsledkem samozřejmě je, že z každého, kdo na takovém místě pracuje, se brzy stane neurotik, protože si nikdy nemůže být jistý, bude-li ve firmě pracovat i zítra.

Jistým řešením nejednoznačnosti v hodnocení výše zmíněných slovosledných variant je přesun příklonek před vložený výraz.

Je zřejmé, že se zvěř, cítí-li se bezpečná, chová často docela jinak.

⁹⁶ Viz Uhlířová (1976, 186), odtud též příklad

⁹⁷ K poloze příklonek v próze například Jaroslava Seiferta viz Uhlířová, 1987, 86

3.4 K distribuci jednotlivých slovosledných typů

Celkem jednoznačná je distribuce u typů 0-2, které obsahují materiálně v podstatě jen jeden nebo dva prvky výstavby aktuálního členění. Tyto slovosledné typy si navzájem konkurují jen zřídka.

Typ 3. (téma-tranzit-réma) ve větě vedlejší velmi často konkuruje typu 4 (tranzit-téma-réma) a často také některým podtypům typu 5. (zejména A a B).

Typ 4. (tranzit-téma-réma) je častým konkurentem typu 3 a potažmo i podtypů typu 5.

Typ 5.A (vlastní téma – téma – tranzit – réma) má nejbližší k typu 3.

Typ 5.B (vlastní tranzit – téma – tranzit – réma) konkuruje typu 3, 4 a také 5A

Typ 5.C (tranzit – téma – réma nebo téma - vlastní réma) obdobně může konkurovat typům 3 a 4.

Typ 5.D (tranzit – téma – réma) se přibližuje k typu 3 a 4.

Typ 5.E (vlastní téma-téma-vlastní téma-tranzit-réma) konkuruje pouze typu 3.

U typu 5.F je pak konkurence vázána na jednotlivé případy, nejbližší má k typu 5C.

Podtypy typu 6. (A, B, C, D) si navzájem konkurují pouze mezi sebou. Ostatním typům mohou konkurovat pouze za cenu ztráty příznakovosti.

Klíčem k porozumění otázce proč dochází ke konkurenci, je vzájemná poloha tranzitu a tématu a její funkce pro sdělení (viz podkapitolu 3.5).

3.5 K poloze tématu

Základní rozdíl mezi jednotlivými slovoslednými typy z podkapitoly 3.3.3 je poloha tématu. Poloha tematického prvku je určena jednak jeho povahou (viz níže podkapitoly 3.5.1, 3.5.2, 3.5.3, 3.5.4), jednak celkovými slovoslednými možnostmi věty (například tedy přesunutelností prvků vlastního tématu a vlastního tranzitu). Na rozdíl od rématu, které obsazuje s výjimkou subjektivního slovosledu vždy pouze finální pozici, a na rozdíl od tranzitu, který stojí v mediální pozici, téma může ve větě s objektivním slovosledem zaujmout z hlavních pozic iniciální nebo mediální pozici. Sestává-li téma z více členů, může obsadit obě pozice zároveň. Pokusme se nyní zjistit, která z těchto dvou pozic je z hlediska aktuálního členění zpravidla důležitější.

^k Že k porušení zdůrazňované čistoty (téma) došlo (tranzit) ve vývoji ortodoxního katolicismu (téma) již dávno (réma), to jaksí uniklo pozornosti.

k Abychom lépe ilustrovali makroekonomický problém, jaký špatné úvěry představují, zkusme porovnat uvedená čísla. **Jestliže v Číně** (téma) **představují** (tranzit) **špatné úvěry** (téma) **50% ročního HDP** (téma) a tržní hodnota těchto úvěrů je zpravidla mezi 10 a 30 % účetní hodnoty, můžeme dojít k výsledku....

Je patrné, že téma v iniciální pozici (v příkladech jsou to výrazy *k porušení zdůrazňované čistoty* a *v Číně*) nese nižší míru kontextové zapojenosti a zpravidla je také dynamičtější než téma v mediální pozici (tj. až po tranzitu, zde *ve vývoji ortodoxního katolicismu* a *špatné úvěry*). V prvním příkladě je toto tvrzení podpořeno užitím ukazovacího zájmena *to* ve větě hlavní, které anaforicky odkazuje k tématu věty vedlejší (*k porušení zdůrazňované čistoty*), v druhém příkladě bezprostřední zopakování mediálního tématu (*špatné úvěry*) z předcházející věty svědčí o jeho menší sdělné hodnotě. Na iniciální pozici často spočívá vedlejší větný přízvuk, příjemce se na ni více soustředí. To ukazuje, že téma v iniciální pozici je zpravidla dynamičtější než téma v mediální pozici po tranzitu.

V následujících čtyřech podkapitolách se zabýváme umístěním tématu:

- v iniciální pozici (3.5.1) – typ 3.
- v mediální pozici za tranzitem (3.5.2) – typ 4., 5.C, 5.D.
- v mediální pozici před tranzitem (3.5.3) – typ 5.A, 5.B, 5.E, 5.F.
- ve finální pozici (3.5.4) – typ 6.

3.5.1 Téma stojí v iniciální pozici

Centrum tématu stojí zpravidla v iniciální pozici (která může být obsazena i dalším tematickým prvkem), případná další témata se shromáždí v mediální pozici.

Některé tendence směřující k umístění centra tématu do iniciální pozice:

- Téma v iniciální pozici častěji uvádí komunikačně relativně novou informaci, tedy s nízkou nebo nulovou kontextovou zapojeností. Uvádím několik příkladů z textových počátků.

k **Ačkoli Anička chystala oběd v polních podmínkách, všem náramně chutnal.**
(Začátek kapitoly.)

ₖ Poté, co Mešulam úspěšně prohrál s chlapci hrst drobných, vstal ze židle a vrhl významný pohled směrem k Pinjemu. (Začátek kapitoly.)

- Iniciální téma shrnuje předchozí sdělení, zejména po delší odbočce, eventuálně přidává nový pohled, hodnocení.

ₖ Jak napsal ve své příručce o rétorice Adolf Hitler, masová komunikace musí „zapálit v duši malého člověka hrdé přesvědčení, že ačkoli je bezvýznamným červem, je přesto součástí velkého draka“. Pakliže technika manipulace předpokládá nemyslíci masu, nabízí současně představu, že vůdce je jedinečným, záhadným jedincem, u něhož nelze zjistit původ jeho charakteristických rysů a jeho moc lze jen uznat, nikoli popsat.

ₖ Maďarský premiér oznámil, že jeho země začíná stavět dálnici do Chorvatska. „Doufám, že během několika let bude možné dojet autem z Budapešti do Rijeki za několik hodin,“ prohlásil Orbán. Stavět by se měla také začít dálnice z hlavního města Maďarska do východochorvatského Osijeku. Kromě toho chce Maďarsko a Chorvatsko otevřít v brzké době několik nových hraničních přechodů a výrazně zvýšit i objem vzájemného obchodu, který za minulý rok dosáhl asi tří set miliónů dolarů. Dohoda má pro Maďarsko i určitý historický nádech, protože Rijeka byla v dobách monarchie před první světovou válkou základnou tehdejšího uherského válečného loďstva.

- Iniciální téma uvádí kontrast:

ₖ Severoatlantická smlouva se držela své obranné strategie a nepočítala s boji na území protivníka. Přestože plán Varšavské smlouvy počítal s prvním úderem NATO, ve skutečnosti byl postaven na ofenzivní strategii a mohl být jako ofenzíva kdykoliv uveden do chodu. (Severoatlantická smlouva vs. Varšavská smlouva.)

ₖ Existují také nějaké radosti, které to člověku všechno vynahradí? Samozřejmě že existují. Zvu tě na návštěvu do své výběrové třídy, která probírá Shakespeara, nebo do třídy tvůrčího psaní – nikdy bys nevěřila, že jsi ve stejné škole. Ale abych řekla pravdu, tyhle děti mě vlastně nepotřebují. Pro mne je větší radost, když slabý žák pochopí nějakou myšlenku, když apatické nebo zarputilé dítě zvedne váhavě ruku. (Slabý žák vs. děti z výběrové třídy.)

- Téma stojí v iniciální pozici, resp. v mediální pozici před tranzitem, často také tehdy, jedná-li se o téma průběžné.

*ₖ V místech, kde ploužením lovíme lesní koroptve, také pravidelně najdeme **sluky**. Těch ovšem bývá mnohem víc než koroptví. Velmi často je najdeme v porostu mladých osik s podrostem kapradí. Na rozdíl od koroptví drží pevně, a tak je radost vidět moji brittany fenku Ginny vystavovat. **Když sluka vyletí z podrostu**, začne se rychle „proplétat“ mezi stromy a ve vzduchu přímo kličkuje. Takže je snadné ji chybit. Člověk na ni stejně nesmí střelit příliš zblízka, protože pak by i po ráně z dvacítky s drobným brokem z tak malého ptáka moc nezbylo. Problém ale je, že **sluka se smí lovit jen od východu do západu slunce**. A sluky většinou létají až později. Ale je to stejně krásné, posadit se a čekat až do tmy a vidět, **jak se sluka občas vynoří**, rychle vám přeletí přes hlavu a zapadne někam do houštiny za vámi.*

*ₖ Zabýváme se množstvím veřejného statku, které má být poskytnuto. V modelu, kde finančním nástrojem je selektivní spotřební daň, to obzvláště svádí k tomu, posuzovat chování **jednotlivce** v tržní volbě jakou součástí jeho „kolektivního“ rozhodnutí. To by předpokládalo, že **když si jednotlivec koupí jednotku zdaněného výrobku, například láhev whisky**, bude tak činit s vědomím, že kupuje vlastně dva „výrobky“: whisky, kterou přímo použije, a veřejný statek, který má být financován z výtěžku daně. Takový „provázaný“ model je ale zavádějící, protože **jednotlivec bude provádět (rozšiřovat) své nákupy soukromě spotřebovávaného výrobku, v našem případě whisky, až do bodu, kde jeho mezní ocenění samotného výrobku se rovná mezní ceně, včetně daně.***

- Téma stojí v iniciální pozici často také tehdy, je-li vyjádřeno podmínkem. Věta vedlejší se přidržuje základního slovosledu podmět-přísudek-předmět/příslovečné určení, někdy i v případech, kdy tento slovosled neodpovídá aktuálnímu členění. (Obdobně téma předmětné stojí často v mediální pozici.)

*ₖ **Pokud někdo** (téma) **nechává** (tranzit) **pro někoho** (téma) **písemnou zprávu** (réma), napíše ji v norštině, i když s dotyčným nikdy norský nemluví.*

*ₖ **I když Američané** (téma) **dostávali** (tranzit) **na Guadalcanalu** (téma) **pořádně do těla** (réma), stále ještě nebyli zlomeni natolik, jak by si Japonci bývali přáli.*

- Bohatě rozvitě téma častěji stojí v iniciální pozici. Pokud by bylo rozvitě mediální téma odděleno kupříkladu částmi přísudku, zřejmě by nepůsobilo dosti soudržně a srozumitelně. Soudržnost je tu velmi relativní a záleží na autorovi, resp. na předpokládaném čtenáři.

*ₖ Zprávy přišly ve chvíli, kdy se sovětské zpravodajství ocitlo v těžkostech, **protože šifrovací pracovník sovětského velvyslanectví v Kanadě Igor Guzenko přeběhl na Západ** a odnesl s sebou spoustu materiálů, které odhalily špióny v Kanadě a v USA, a v Británii jaderného špióna Alana Nunna Maye.*

*ₖ **I když jazykovědná tradice 19. století a vývoj jazykovědy ve 20. století může vzbuzovat dojem, že původně bylo studium jazyka soustředěno především na zkoumání jeho struktury a jejího vývoje, faktem zůstává, že starší práce zabývající se jazykem se soustředují především na fungování jazyka ve společenské, zvláště pak veřejné komunikaci.***

- Odborný a administrativní styl dávají často i u méně rozvitého tématu přednost iniciální pozici, což souvisí jednak s častou průběžností tématu, jednak s velmi rozvinutou nominalizací.

*ₖ Určitým problémem je, jak seznámit širokou laickou i zdravotnickou obec s obsahem kodexu Práva pacientů. **Přestože kodex byl zveřejněn v tisku,** je obecná informovanost o jeho existenci i obsahu relativně malá. (V jiném stylu by pravděpodobně dal pisatel přednost přirozenějšímu slovosledu: ...**přestože byl kodex zveřejněn v tisku...**)*

*ₖ Námětem řady jeho kantát, chorálů, mší a pašijí je spása lidské duše a představa života věčného. Člověk by snadno došel k závěru, že skladatel se jen pramálo zajímal o světské problémy, kterými žijí obyčejní lidé. Tak tomu však určitě nebylo. **Třebaže Bach byl nesporně zbožný,** stál přitom velice pevně oběma nohama na zemi. (obdobně: **Třebaže byl Bach nesporně zbožný...**)*

- I reklama a publicistika všeho druhu může využít iniciální, tedy dynamičtější polohy tématu, zejména zdůrazňuje-li firmu, značku, název výrobku, eventuálně téma článku, hlavní sdělení.

κ Ačkoliv Autosalón na brněnském výstavišti proběhne až od 9. do 14. června, už dnes je přihlášeno k účasti více než 300 vystavovatelů.

κ Náskok firmy DuPont v oboru PVB fólií přináší další inovace a rozšiřuje jejich aplikační možnosti. Ačkoliv DuPont není přímo výrobcem tohoto druhu skel, poskytuje know-how pro aplikaci fólie a laminaci skel.

- Aktualizační funkce iniciální pozice může využít i umělecká próza. Iniciální poloha tématu může být příznaková a vyjadřovat tak jednak archaičnost, patos, ale také ironii. Rovněž se tak může projevovat specifický autorský styl.⁹⁸

κ Válka jej vyvedla z chléva. Byl učiněn mužem skrze ni. Jakkoliv válečné hrůzy byly děsné, František mohl je ještě zveličovati, aniž pocítil ošklivost nebo strach. (V. Vančura)

κ Lupiči byli zřejmě profesionálové a svou práci konali maximálně ohleduplně, protože žádný mu nevykonal velkou na stole, ani se mu neudělal do šuplíku s prádlem.

3.5.2 Téma stojí v mediální pozici za centrem tranzitu

Iniciální pozice je obsazena předložkou, na prvním místě mediální pozice stojí tranzit, zejména pak centrum tranzitu, tematické prvky se přesunou za něj a často se tak ocitají v těsné blízkosti rématu.

Některé tendence pro kladení tématu do mediální pozice za tranzit:

- Často se uplatňuje tendence obsadit mediální pozici za centrem tranzitu tématy s funkcí předmětu a příslovečného určení, zatímco téma vyjádřené gramatickým podmětem stojí v iniciální pozici nebo v mediální pozici před centrem tranzitu. Slovosled věty vedlejší se tak shoduje se základním slovosledem.

---

⁹⁸ Se stylovou hodnotou souvisí i hodnocení správnosti takového typu slovosledu. Bylo-li možné přesunout iniciální téma do mediální pozice před centrem tranzitu, hodnotil se takový slovosled s iniciálním tématem ještě v 60. letech 20. století jako prohřešek proti jazykové správnosti. (Uhlířová, 1987, 89)

ₖ Celé ministerstvo životního prostředí s radostí kvituje, že se pan Turk postaral, aby všichni zaměstnanci firmy Global Moters vzali výrobu tak veskrze zeleného vozu za svou věc.

ₖ Tak například počátkem r. 1924 žádala Jugoslávie, aby Československo zvýšilo svůj dovoz jugoslávského vína podle doložky nejvyšších výhod.

- Téma stojí v mediální pozici za slovesem, pokud je silně kontextově zapojeno, tedy nejčastěji bezprostředně zopakováno. Lze sem zařadit i obměnu pojmenování téhož denotátu, např. užití kontextového synonyma. Praktickým důvodem opakování je nejčastěji to, aby bylo zřejmé, na jaký tematický nebo rematický prvek z předcházející věty navazujeme.

*ₖ **Kontinent** má celkem 21 burz, z toho polovina z nich byla otevřena teprve v 90. letech minulého století. Aby přitékal do Afriky kapitál mohutněji než dosud, zrodil se v tamních finančních kruzích nápad na spojení burz do jedné, čímž by se zvýšila likvidita, ale i transparentnost a atraktivita akcí.*

ₖ V Marshallově kosmickém centru v Huntsvillu ve státě Alabama stojí velká nádrž s vodou. Nadnášení vody právě vyrovnává tíhu astronauta v potápěčském obleku tvaru kosmického skafandru, takže lze v nádrži zkoušet nácvik činností skoro jako v beztížném prostoru. Aby mohli poskytovat astronautům na Skylabu konkrétní instrukce co podnikat při opravě panelu, postavili technici v nádrži model slunečního panelu a jeho uchycení k lodi včetně onoho kousku duralu, který způsobil havárii.

- Téma stojí v mediální poloze po tranzitu často také tehdy, pokud má velmi obecnou sémantiku.

ₖ Podobně jako v jiných středoasijských tradicích poslali bohové tohoto Prvního šamana, aby chránil lidi proti démonům.

*ₖ Seděl, usmíval se a myslel na ty dva, hlavně na Niniana, živého, smělého a troufalého, a na jeho zdatné zacházení s rýčem, který měl v ruce prvně v životě, a říkal si, **at'** si jdou mladí svým tempem a najdou si svou vlastní cestu.*

- Téma následující po tranzitu označuje podružnou nebo samozřejmou okolnost (kulisu děje).

*ₖ Čemu dalšímu se můžeme naučit z povahy aktivních informačních systémů, vytvářejících a používajících vzorce? Když upustíte **na pláži do písku** železnou kuličku, vytvoří kolem sebe důlek přímo pod bodem, ze kterého jste ji pustili.*

*ₖ Na stole dosud ležel spis Allgemeine Geschichte der Geheimen Verstecke a vedle něho list s jakýmsi rukopisnými poznámkami. Meluzín se opřel lokty o opěradlo křesla, spojil konečky prstů před tváří a pohlédl na mě zpod obočí. Musel to asi studovat před zrcadlem, protože nechal svítit **v knihovně** jen jednu stojací lampu nízko při zemi a ta mu vrhala zespoda strašidelné stíny přes obličej, takže vypadal trochu jako d'ábel z expresionistického filmu.*

- Velmi netypicky se chovají plnovýznamová slovesa *být* a *mít*. Zejména jsou-li vyjádřena jednoslabičným slovesným tvarem, dávají přednost tématu až za slovesem. Dvou a víceslabičné tvary, například záporná slovesa *nebýt* a *nemít*, pak podléhají stejným pravidlům jako ostatní slovesa. Tato anomálie dvou nejčastějších sloves se překvapivě nevyskytuje zřejmě nikde jinde, ani u podobných, častých a krátkých sloves, např. *jít*, *jíst*, *dát*, *vědět*.

*ₖ **Kdyby byl nějaký kontrolní orgán v okruhu půl kilometru**, musel by slyšet naše slovní argumenty a vidět naši baterku už dávno.*

*ₖ **Pokud měl Homer nějaké psané poznámky o jejich kapitole**, jsem si jistý, že po našem prvním setkání je zničil.*

Několik příkladů ilustrujících chování sloves *nebýt* a *nemít*:

*ₖ Povídal , že by to bylo lepší, **když hoši nejsou doma**.*

*ₖ „Nechápu, co je to s vámi ženami,“ stěžoval si, „že vám nedojde, **když muž nemá zájem**.“*

Chování záporných sloves napovídá, že preference vyjadřovat téma až po slovesech *být* a *mít* souvisí s rytmičkou stránkou jazykového projevu. Krátká forma slovesa *být* zřejmě svádí k záměně s nepřízvučným pomocným slovesem, takže i pokud je plnovýznamové, ze slovosledného hlediska se chová, jako by bylo pouze pomocné. I sloveso *mít* může být pomocné (méně častěji), nicméně se mi zdá pravděpodobnější vysvětlení, že zřejmě došlo k analogii se slovesem *být*. Není jasné, proč tato analogie nepostihla i další častá a krátká slovesa, která mohou fungovat jako pomocná, například sloveso *dát*⁹⁹.

3.5.3 Téma stojí v mediální pozici před centrem tranzitu

Obecně je téma v mediální pozici před centrem tranzitu dynamičtější než téma v mediální pozici za centrem tranzitu, nicméně ve srovnání s iniciálním tématem bývá méně dynamické. Předpokládá obsazení postiniciální pozice některou částí tranzitu, eventuálně vlastním tématem. Tematická část takto oddělená může být velmi rozsáhlá a obsahovat množství prvků. Jejich řazení zpravidla odpovídá tzv. základnímu slovosledu. Na prvním místě mediální pozice stává podmět, za ním následuje předmět. Přísluvečné určení způsobu, je-li tematické, stojí poslední, nejbližší centru tranzitu. Nepodařilo se vysledovat, že by v rámci mediální pozice organizovala jejich řazení relativní větší dynamičnost tematických prvků.

*ₖ Jakkoliv byl **Fierlinger proti Masarykovi v mnohém osobně** zaujat, jako levicový politik ho „zleva“ vnímal a jeho schopnosti odhadoval velice citlivě.*

*ₖ Ačkoliv si **lidé tohle mezi sebou** povídali polohlasně, mladý samuraj to přece jen zaslechl.*

Některé tendence pro kladení tématu do mediální pozice před tranzit:

- Je-li téma gramatickým podmětem věty a je zároveň možné obsadit postiniciální pozici, přičemž téma nepotřebuje zdůraznění, stojí zpravidla v mediální pozici před centrem tématu. Případné další větné členy s tematickou platností se řadí za tematický podmět nebo do mediální pozice za centrem tranzitu.

---

⁹⁹ Mluvnice češtiny 3 (1987, 234) uvádí jako pomocná slovesa při tvorbě pasiva tato slovesa: být, mít, dostat, nechat, dát.

κ A jako každý, kdo měl tuto zkušenost, zapomněla na to, že je Bony míšenec.

κ Třebaže se bipolární systém zhroutil už před více než desetiletím, s pádem berlínské zdi a následným kolapsem sovětského impéria, jeho dozvuky zůstávaly určujícím faktorem světové politiky.

Není-li ve větě tematický podmět (není vyjádřen nebo je rématem), může v mediální pozici před centrem tranzitu stát předmět nebo příslovečné určení. Příslopečné určení způsobu stojí zpravidla bezprostředně před centrem tranzitu, není-li vlastním rématem věty.

κ Ačkoli se některým dostávala zpravodajská podpora ze zahraničí, jejich základny ležely ve státě, v němž teroristé působili. (Téma vyjádřeno předmětem, podmět má tematickou platnost.)

κ Dostával v takových okamžicích vpravdě démonický výraz, když si s rychlostí stepního požáru vymýšlel ty nejneobyčejnější rozhovory a příhody. (Téma je vyjádřeno příslovečným určením, tematický podmět je nevyjádřený.)

- Je-li ve větě obsazena tématem zároveň iniciální i mediální pozice před centrem tranzitu, pak iniciální pozici zpravidla obsazuje méně kontextově zapojené téma. Svou roli tu zřejmě hraje i syntaktická platnost témat (podmět má přednost před ostatními větnými členy).

κ Poradila jsem jí, aby se tedy do nového domu přestěhovala sama a jeho nechala ve služebním bytě, ale to jsem neměla říkat, protože paní primářová by v té chvíli nejraději vzala nůž a podřezala mě.

κ Většina vyspělých zemí ve svém asfaltovém poblouznění nejdřív tramvaje a vlaky odvrhla a teď, když zeměkouli začala na prahu 21. století hrozit ekologická katastrofa a státy produkující ropu držely celý svět v šachu, by jim železnice přišla vhod, jenomže už nebyla s to splnit potřeby dne.

- V mediální pozici před tranzitem se vyskytují témata, která mají relativně vyšší kontextovou zapojenost, tedy připomínají nebo opakují hypertéma. V tomto bodě se mediální téma blíží obdobně kontextově zapojenému iniciálnímu tématu, od kterého se však liší jednak relativně menším zdůrazněním, jednak vyšším kontextovým zapojením.

*ₖ Evropské občanství není koncipováno jako útočiště pro ty, kdož se cítí být evropskými, nikoliv státními občany. **Pokud je však Evropská unie chápána jako právní společenství a pokud uznáváme platnost evropského práva, jehož zdroje nemusí být závislé na pramenech národního (vnitrostátního) či mezinárodního práva, je i institucionalizace evropského občanství logickým důsledkem výchozích předpokladů.***

*ₖ Sestry znamenaly lékařskou senzaci, protože žily spolu srostlé až do svých šedesáti let, a přesto si léty vytvořily téměř protichůdné životní názory. **Když jsem tento dialog psal, napadlo mě, že by byla možná výhoda, kdyby se jedna z nich narodila se syndromem LSD, bylo by tak mnohem jednodušší je od sebe rozeznat, jenže vtip spočíval v tom, že do jednoho těla vstoupily dvě samostatné duše.***

3.5.4 Téma stojí ve finální pozici

Téma ve finální pozici nalezneme nejen při tzv. subjektivním slovosledu, ale i v některých jiných případech.

O subjektivním slovosledu více v podkapitole 3.3.4; jedná se o zvláštní případ, kterému nekonkuruje při zachování příznakovosti žádný další slovosledný typ. Důvodem umístění tématu do finální pozice při subjektivním slovosledu je právě vytvoření příznakovosti.

V poslední době proniká do spisovného jazyka i takový typ vět, kde část tématu stojí nepříznakově v iniciální nebo mediální pozici, zatímco jiná část tématu, vyjadřující upřesnění, často odkazující k nějaké předešlé informaci, stojí až za větným rématem. Takovéto postponované téma se blíží osamostatněnému tématu v postklauzární pozici. Na rozdíl od něho je však syntakticky pevně spjato s větou, nikdy není odděleno čárkou nebo příslušnou intonací.

Tento slovosled, zdá se, je vlastní spíše mluvenému jazyku, pro který jsou při jeho spontánnosti charakteristická různá zaváhání při formulaci informace, dodatečné doplňování a

upřesňování. Stylistika současné češtiny zde mluví o tzv. nabalování.¹⁰⁰ Nicméně příklady nalezneme i v psaném jazyku:

ₖ V USA se válka s Irákem zdá být na spadnutí, zatímco Evropská unie se ještě neshodla na společném postoji v této věci.

Tento nezvyklý slovosled najdeme nejen ve větách vedlejších, následuje příklad podle Uhlířové¹⁰¹:

Stravu rozdělíme do pěti až šesti dávek denně. Zásada je prostá: abychom si zachovali dobrou kondici, potřebujeme jíst častěji, ale méně. Především je nezdravé vynechávat snídani. Syrová zelenina patří téměř ke každému jídlu. (lépe: *Téměř ke každému jídlu patří syrová zelenina.*)

Text vybavený takovýmto defektním slovosledem, byť stále srozumitelný, přestává být kohezní, rozpadá se.

3.5.5 Poloha tématu a její funkce ve větách vedlejších uvozených relativem

Věty vedlejší, které jsou uvozeny relativem *který, jaký, čím, co, jenž, kdo, kde, kdy, kam, kudy* atp. zůstávaly dosud stranou pozornosti. Relativa uvozují při svém poměrně nevelkém počtu 20 % všech vět vedlejších.¹⁰² Od vedlejších vět spojkových je odlišuje zejména obligatorní obsazení iniciální pozice tematickým prvkem – totiž relativem samotným. Vytlačení relativa z iniciální pozice do preiniciální nastává zřídka..

Ze slovosledných vzorců v kapitole 3.3.3 nikdy nenaplnují typ 4. (tranzit-téma-réma). Pro typ 5. musíme počítat s rozšířením vzorce o iniciální téma.

Iniciální téma v případě vět vedlejších uvozených relativem není málo kontextově zapojené a zvýrazněné vůči ostatním tématům v mediální pozici, jak tomu bylo vedlejších vět spojkových, ale naopak tvoří vysoce kontextově zapojenou složku tématu.

ₖ První byl Rex (1972 - 1985), druhým je fenka Ginnie (vyslov džiny), kterou mi v roce 1985 dala jako štěně naše Jana.

---

¹⁰⁰ Čechová, et al., 1997, 187

¹⁰¹ Uhlířová, 1987, 133

¹⁰² Těšitelová, et al., 1987, 70

Pro mediální pozici platí obdobná pravidla jako pro věty vedlejší spojkové. Zopakujme aspoň některé ze zmíněných tendencí a uveďme si příklady.

- Časté jsou analogie se základním slovosledem – tedy téma plnící funkci podmětu stojí v mediální pozici před centrem tranzitu, ostatní témata až za centrem tranzitu:

*_k Za lizem, tam, **kde zvěř chodila ve všech ročních obdobích lizat sůl**, byly ve vlhkém okraji troje samčí stopy velkých kudu.*

*_k Zato teorie o synově překrásné a bezúhonné manželce pronásledované do nepřítelosti rozchlípněným ředitelem byla přesně tím pravým, s **čím se Anna Dvořáková mohla plně ztotožnit**.*

- Kontextově více zapojené téma stojí zpravidla až v mediální pozici za centrem tranzitu, zatímco závažnější a méně kontextově zapojené téma častěji v mediální pozici před centrem tranzitu.

*_k Potom jsme pátrali dál podle rozličných teorií, **kudy se samec mohl dát**, ale terén byl moc rozsáhlý a neměli jsme štěstí.*

*_k Druhý den, třináctého srpna, odjel (Stenhouse) podle deníku z Červeného Potoka, navštívil Langovy a zůstal přes noc na stanici Richardova Studně... což je zpráva zfalšovaná. Když odjel od Cumminsů, zamířil určitě do Leroy Downs, ale když byl odtamtud takových patnáct kilometrů, sjel ze silnice a vrátil se přes hory po jedné staré oslí cestě, **po níž jezdíval Lang v prvních dobách**.*

Zatímco u vedlejších vět spojkových někdy můžeme mluvit o analogii s otázkou zjišťovací, viz podkapitolu 3.3.3., u vět vedlejších uvozených relativem se nabízí slovosledná analogie s otázkou doplňovací. Důkazem může být transformace věty vedlejší v otázku.

*_k V dílnách se už dlouho předem rozhoduje, **kdo si bude moci vzít dovolenou první týden sezóny a kdo až druhý týden**. →*

Kdo si bude moci vzít dovolenou první týden sezóny?

3.5.6 Srovnání s větou jednoduchou

Ve větě vedlejší i ve větě jednoduché témata typicky obsazují pozice iniciální a mediální. Na rozdíl od věty jednoduché, kde je iniciální pozice zpravidla obsazena tématem, ve větě vedlejší je nejčastěji obsazena spojkou. To zřejmě vedlo k tomu, že se rozvinulo rozrůznění funkcí mediální pozice před centrem tranzitu a mediální pozice za centrem tranzitu. Na základě excerpovaného materiálu a zde uvedených příkladů je možné tvrdit, že pozice mediální za centrem tranzitu bývá častěji než pozice mediální před centrem tranzitu obsazena tematickými prvky s vyšší mírou kontextové zapojenosti a menší mírou zdůraznění, závažnosti, výpovědní dynamičnosti. Pro větu jednoduchou podobná klasifikace významu témat před centrem tranzitu a po něm dosud nebyla provedena; zdá se, že poloha uvnitř mediální pozice neplní ve větě jednoduché zvlášť závažnou úlohu. Podobně ve větě vedlejší (snad s výjimkou vět vedlejších uvozených relativem, kde je situace dosti blízká větě jednoduché, a takových typů vět, které nepřipouštějí slovosledné varianty) bývá iniciální téma dynamičtější, výraznější a závažnější než obdobná pozice ve větě hlavní.

3.6 Paralelizmus jako slovosledný faktor

Slovosled ovlivňuje množství uměleckých a řečnických figur.¹⁰³ Záměrem a motivací pro takovou slovoslednou deformaci je zdůraznění estetické hodnoty věty. Byť klasické řečnické figury jsou dodnes živé a působivé, těžiště jejich užití se přesunulo do textů svátečních a slavnostních, zejména pak do připravených slovních projevů určených k přednesu. Moderní próza (a snad i poezie) včetně publicistiky a odborných textů je zpravidla zamýšlena k tichému čtení, zvuková stránka je zde upozaděna. Pokud autor využije některou slovoslednou figuru, která se liší od běžného slovosledu, snaží se o estetizaci, ozvláštňení textu. Čtenář ji pak podle své dispozice může nebo nemusí rozeznat.

Ze všech řečnických a slovosledných figur se mi jako do značné míry automatizovaná jeví paralelizmus¹⁰⁴, a to zejména u vět příslovečných přípustkových, podmínkových a časových. Míra automatizace je taková, že už často ani nejsme s to snadno identifikovat paralelizmus jako (částečnou) deformaci slovosledu. Z psycholingvistického hlediska se jedná

---

¹⁰³ Encyklopedie Britannica (1994, 80) definuje figuru v souladu s antickou tradicí jako „any intentional deviation from literal statement or common usage that emphasizes, clarifies, or embellishes both written and spoken language“. Co se počtu týče, někteří starší badatelé uváděli přes 1000 řečnických figur. (Ottův slovník naučný, 1895, 186)

¹⁰⁴ Paralelizmus syntaktický podle Encyklopedického slovníku češtiny (2002, 309) „spočívá v opakování stejného nebo obdobného syntaktického vzorce“ a „slouží důrazu, gradaci a vyjádření kontrastu“. Může se též jednat o prostředek textové koheze.

o velmi výhodné uspořádání, protože týž syntaktický vzorec uplatníme hned dvakrát: na větu hlavní i vedlejší.

Lze namítnout, že spíše než o paralelizmus se může jednat o náhodnou souhru okolností: některé typy slovosledu jsou častější než jiné. Je však možné očekávat, že mluvčí má při vyjádření své myšlenky vždy na výběr z různých syntaktických i lexikálních prostředků – paralelní struktura tedy většinou konkuruje jiná, neparalelní struktura, a volba by tedy měla být jazykově podmíněná. Můžeme na konkrétním materiálu snadno dokázat, že v některých případech se autor vyhne paralelní struktuře zcela záměrně.

ₖ Ačkoliv ministr podle svých slov bydlí v rodinném domku s minizahrádkou, jsou psi většinou doma, protože je jim zima. (Paralelní slovosled by nejspíše vypadal: *Ačkoliv ministr podle svých slov bydlí v rodinném domku s minizahrádkou, psi jsou většinou doma, protože je jim zima.*)

Autor se záměrně vyhnul paralelnímu slovosledu, který by zde možná implikoval zjevnou nepravdu, a sice že ministr není na rozdíl od psů většinou doma, ale na zahrádce. Rovněž by to poněkud neuctivě postavilo ministra na tutéž rovinu jako jeho psy.

Paralelizmus může sloužit samotné výstavbě textu, propůjčuje jí sevřenější tvar. Tohoto často využívají složitější souvětí v odborném, ale i publicistickém stylu. Typickým příkladem jsou věty vedlejší přípustkové, „vyslovující děj nebo okolnost, navzdory nimž platí obsah věty hlavní“; kromě nich také věty vedlejší časové, které „umísťují obsah věty v čase“, věty vedlejší příčinné, které „vyjadřují okolnost nebo děj způsobující platnost věty hlavní“, věty vedlejší podmínkové, které „vyjadřují děj nebo okolnost, na nichž je závislá platnost nebo pravdivost obsahu věty“¹⁰⁵ a mnoha dalších typech vět.

Příklady paralelního uspořádání v souvětích podřadných:

Přípustka:

ₖ Ačkoliv v Polsku byl Rózewicz patrně neslavnějším dramatikem, v zahraničí ho zastínil Slawomir Mrozek, jehož hry se do značné míry opíraly o karikaturu.

Temporalita:

ₖ Když muži mají své dny, záchytky praská ve švech.

---

¹⁰⁵ Cituji podle Encyklopedického slovníku češtiny, 2002, 506, 509-511.

Příčina/důvod:

ₖ Počítač se totiž nemůže zavírovat samotným prohlížením těla zprávy, protože vir se aktivuje jedině spuštěním některého programu nebo makra.

Podmínka:

ₖ Jestliže rok 1915 byl v průběhu první světové války obdobím, kdy se konflikt rozšířil a zahrnul nové spojence na obou válčících stranách, v roce 1916, kdy se válka prohloubila a pronikla do všech stránek ekonomického, sociálního a politického života, se zrodila totální válka.

Některá přísloví a pořekadla reflektující paralelní slovosled¹⁰⁶:

Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá.

Co si navaříš, to si také sníš.

Kdo to říká, ten to je.

Kdo lže, ten krade.

Kolik je vran bílých, tolik macech dobrých.

Co se škádlívá, to se rádo mívá.

Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá.

Když ptáčka lapají, pěkně mu zpívají.

3.7 Slovosledné pozice některých příslovečných určení ve větě vedlejší

Výzkum slovosledu na pozadí klasické syntaxe je asi nejstarší známý přístup. Václav Zikmund ve své Skladbě jazyka českého z druhé poloviny 19. století striktně požaduje, aby základní větné členy byly fixovány v předem daných slovosledných pozicích, podobně jako je tomu v angličtině a ve francouzštině.¹⁰⁷ Ani s rozvinutím teorie aktuálního členění nepřestává být starší přístup zajímavý a podnětný. O obecné tendenci, aby subjekt byl zároveň tématem věty, píše už Mathesius¹⁰⁸. Statistické práce Těšitelové a kolektivu potvrdily, že podmět je tématem zhruba v 60 % vět.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Příklady jsou vzaty z Bittnerové, Schindlera, 2003, 15-24

¹⁰⁷ Zikmund, 1867, 683: „...klademe nejprve podmět, pak sponu a na konci přísudek.“

¹⁰⁸ Mathesius, 1947, 124

¹⁰⁹ Těšitelová, et al., 1985, 120

Vybral jsem tři nejběžnější¹¹⁰ příslovečná určení – místa, času a vlastního způsobu, na nichž chci zkoumat ve větě vedlejší vztahy slovosledné a syntaktické roviny, totiž střet faktorů aktuálního členění a tendence k přidržení se tzv. základního slovosledu, a relace mezi slovoslednými možnostmi věty vedlejší a věty jednoduché.

Pro vztah příslovečné určení – přísudek (ze sémantického hlediska: doplnění – děj) konstatuje Benešová (viz kapitolu 1.2) dvě možné vzájemné pozice (doplnění – děj, děj – doplnění), přičemž častější je podle ní postpozice příslovečného určení za přísudkem, zejména u místních příslovečných určení, po příslovečná určení vyjádřena příslovci je pak častí pozice před přísudkem.

3.7.1 Příslovečné určení místa

Příslovečné určení místa označuje umístění entity v prostoru.¹¹¹

Je-li tematické, stojí až na výjimky ve finální pozici.

*_k Dáváme přednost okamžitému zpracování. Nevyhneme-li se transportu **do laboratoře**, musíme použít transportní médium.*

Tematické příslovečné určení místa může zaujímat všechny základní slovosledné pozice¹¹²:

Iniciální:

*_k Ale nakonec mi došlo, že **na tom místě** nebylo vůbec nic zázračného.*

Postiniciální (příslovečné určení místa je nepřízvučné):

*_k Že by **tu** snad šlo o nerozhodnost, bylo pomyšlení, vzhledem k takovému úřadu – šílené a K-ovi nepřišlo na mysl.*

Mediální:

*_k Přestože dle EK došlo **v soudnictví** k pokroku, těžiště problému stále přetrvává v řízení v obchodních věcech, což je závažné především z pohledu vynutitelnosti práva v oblasti volného pohybu zboží a kapitálu.*

¹¹⁰ Příslovečná určení místa tvoří 27 % výskytu všech příslovečných určení, příslovečná určení času 20 % a příslovečná určení vlastního způsobu 17 %. Těšitelová, et al., 1987, 136

¹¹¹ Encyklopedický slovník češtiny, 2002, 507

¹¹² Pro bližší informaci k distribuci tematického prvku mezi iniciální, mediální a finální pozicí viz kapitolu 3.5.

Finální:

*_k Že byl Václav zneužit v **protektorátu**, je hanebné, ale neznamená to, že ho přece zavrhneme.*

Umístění tematického příslovečného určení místa do finální polohy může být argumentem pro výraznější roli sémanticko-gramatických faktorů ve slovosledné výstavbě věty vedlejší, děje se tak totiž navzdory běžnému řazení prvků aktuálního členění a naopak v souladu s tzv. základním slovosledem. Přesná statistická data o finální pozici tematického příslovečného určení místa ve větě jednoduché a ve větě vedlejší bohužel nejsou dostupná, nicméně zdá se pravděpodobné, že tematické určení místa ve finální pozici bude vykazovat větší frekvenci ve větě vedlejší.

3.7.2 Přísllovečné určení času

Přísllovečné určení času umísťuje obsah věty v čase.¹¹³

Přísllovečná určení času, pokud jsou rématická, stojí ve finální pozici.

*_k Aby klient mohl využít odpočtu 12 000 korun **ještě v tomto roce**, musí podle tiskové mluvčí ING ČR Jitky Veselé uzavřít ještě letos smlouvu s pojišťovnou.*

Tematické příslovečné určení času se vyskytuje v iniciální a mediální pozici, pro finální pozici obsazenou tematickým určením času jsem doklad nenalezl.

Iniciální pozice obsazena tematickým příslovečným určením času:

*_k Když **roku 1954** Meeker zahynul při letecké katastrofě, převzal organizaci, tehdy známou jako *Emisaři božského světla*, Cecil.*

Mediální pozice obsazena tematickým příslovečným určením času:

*_k Když jsem **v roce 1935** četl norimberské zákony a uvědomil si nejen to, že se týkají mne, ale i že jsou shrnujícím právním a textovým výrazem rozsudku, který učinila německá společnost již dříve svým výkřikem „chcípni!“, byl bych se mohl duševně chystat na útěk, nechat pracovat obranné mechanismy a tak ztratit svůj proces o rehabilitaci.*

---

¹¹³ Encyklopedický slovník češtiny, 2002, 506

Tematická příslovečná určení času jsou nejčastěji vázána na mediální pozici. V iniciální pozici se nacházejí zpravidla jen tehdy, není-li ve větě obsazena postiniciální pozice, eventuálně pokud se jedná o vytčení nebo kontrast. Toto je zřejmě podmíněno tím, že příslovečné určení času je mnohem častěji kontextově zapojeno než kupříkladu příslovečné určení místa. Volnost příslovečného určení času ve větě jednoduché je značně vyšší – zde je typické obsazení iniciální polohy příslovečným určením času, i pokud je zároveň obsazena pozice postiniciální, a aniž by se jednalo o kontrast, vytčení atp.

Máme-li větu *^k Včera jsem přehrávala třídě desku, na níž Gielgud recituje Shakespeara.*, můžeme ji transformovat ve větu vedlejší; například: *Když jsem včera přehrávala třídě desku...* nebo *Protože jsem včera přehrávala třídě desku...* nebo *Že jsem včera přehrávala třídě desku...* I když je někdy možné zachovat slovosled původní věty, nepůsobí taková věta stejně bezpříznakovým, neutrálním dojmem. Srovnej: *Když včera jsem přehrávala třídě desku...*, *Protože včera jsem přehrávala třídě desku...*, *Že včera jsem přehrávala třídě desku...*

Jistý dopad na slovosled může mít i způsob vyjádření příslovečného určení času. Je-li vyjádřeno rozvitou nominální skupinou, může ve větě vedlejší s obsazenou postiniciální pozicí bezpříznakově stát i v iniciální pozici.

^k Když po dvou letech našeho pobytu jsme se před návratem do Ženevy loučili v Ankaře, byl na zahraničním ministerstvu uspořádán banket, během něžž zněla z desek Smetanova „Má vlast“ dirigovaná Václavem Talichem.

3.7.3 Příslovečné určení vlastního způsobu

Příslovečné určení způsobu označuje kvalitu děje.¹¹⁴ Nezahrnuje příslovečné určení míry (kvantity děje), prostředku ani zřetele.

Je-li příslovečné určení vlastního způsobu rematické, stojí často ve finální pozici, zejména jedná-li se o obligatorní doplnění slovesa.

^k Ať dojde zítra a v následujících dnech k jakýmkoliv změnám, postarám se, aby se k paní Callaghanové zachovali ohleduplně.

---

¹¹⁴ Šmilauer, 1969, 277

Rematické příslovečné určení vlastního způsobu, zejména pak není-li obligatorní a je-li vyjádřeno příslovcem, tíhne s polozou mediální před centrem tranzitu. Takovéto rematické příslovečné určení může být v textu zvýrazněno kurzívou.

*κ Za předpokladu, že by ukazatel market-to-book value ratio **přesně** odrážel budoucí zisky, nabízela by se investorům poměrně jednoduchá strategie.* (Ukazatel odráží zisky jenom přibližně, orientačně.)

Tematické příslovečné určení vlastního způsobu stojí bezprostředně před tou částí tranzitu, která nese vlastní rozvíjený slovesný význam.

*κ Dostával v takových okamžicích vpravdě démonický výraz, když si **s rychlostí stepního požáru** vymýšlel ty nejneobyčejnější rozhovory a příhody.*

Iniciální postavení, které je ve větě jednoduché běžné (***Přísně** se na mě podíval. Hladově mu zářily oči.*¹¹⁵), se ve zkoumaném materiálu u vět vedlejších neobjevilo. Zdá se tedy, že i příslovečné určení vlastního způsobu je ve větě vedlejší pevněji vázáno než ve větě jednoduché.

3.8 Vliv větosledu na vyjádření tematických prvků společných větě hlavní i vedlejší

Větosedné možnosti pro větu hlavní a jednu větu vedlejší jsou v zásadě tři: postpozice: věta vedlejší stojí za větou hlavní (23-35 % všech souvětí, tedy i komplikovanějších)¹¹⁶; antepozice: věta vedlejší stojí před větou hlavní (3 % všech souvětí) a interpozice: věta vedlejší je vložena do věty hlavní.

Každá věta vedlejší má také svou aktuálně členskou platnost – tematickou nebo rematickou. V rematické větě vedlejší je vyjádřeno vlastní réma celého souvětí, tematická věta vedlejší zastupuje jeden prvek tématu. Vzhledem k českým slovosledným pravidlům je logické očekávat, že drtivá většina postponovaných vět vedlejších bude rematická, zatímco věty anteponované budou tematické. U vět vložených zpravidla záleží, nacházejí-li se

---

¹¹⁵ Šmilauer, 1969, 277

¹¹⁶ Statistické údaje čerpám z Těšitelové, 1987, 153

v rematické nebo tematické části věty. Postponované věty kupříkladu v publicistice převažují nad anteponovanými v poměru 10:1.¹¹⁷

Větosled ovlivňuje ve větě vedlejší nejčastěji způsob, jakým jsou vyjádřeny její tematické prvky, totiž zejména ty, které mají s větou hlavní společné. Způsob vyjádření pak často ovlivňuje i slovoslednou pozici daného tematického prvku.

Nejčastějším příkladem je podmět společný pro obě větné struktury. Čeština se na rozdíl od jiných slovanských jazyků vyhýbá kataforické deixi¹¹⁸, tedy platí, že zpravidla je podmět plně vyjádřen v té větě hlavní nebo vedlejší, která je první v pořadí. Toto platí pro drtivou většinu souvětí, najdou se ale i výjimky:

*_k Když dopil, uštípl **Haň'a** větvičku asparágu a zastrčil ji do aktovky.*¹¹⁹

*_k O Miloševičových stoupencích: Přestože vyznávají demokracii a moderní evropské hodnoty, jsou **mnozí noví vůdci** v Srbsku mimořádně nervózní z otázek týkajících se srbského nacionalismu, který Miloševičovi umožnil být tak dlouho u moci a neztratit popularitu.*

*_k „Tak vo co tady kráčí?“ pravil řidič dodávky, jenž v ruce významně potěžkával pořádný francouzák. Ačkoliv byl v obklíčení, **Kos** na hrozbu silou zareagoval přímo ukázkově a zahájil protiútok s veškerou autoritou, kterou mu propůjčovala úřední kšiltovka.*

Případy přímého pojmenování tematického prvku společného pro obě větné struktury až v druhé části souvětí můžeme vysvětlit několika způsoby:

- Tematický prvek je z celého textu již znám, jedná se o hypertéma. Nefunguje zde tedy primárně kataforické odkazování, ale anaforická deixe k předchozímu výpovědnímu celku.
- Jedná se o specifickou publicistickou figuru, která ozvláštňuje zejména začátek textu.
- Pro některé typy vět vedlejších se jedná o běžné, nepříznakové rozložení informace, zejména pro anteponovanou větu vedlejší účinkovou. (*_k **Aby ho tam nikdo nerušil**, zamykal za sebou Jan Kraus dveře, a řekla-li sestra někomu, kdo ho hledal: „Pan doktor je v knihovně“, znamenalo to, že je nedostupný.*)
- Jedná se o vliv slovosledu cizího jazyka.

¹¹⁷ Těšitelová, et al., 1987, 175

¹¹⁸ Uhlířová, 1987, 140

¹¹⁹ Uhlířová, 1987, 128

4. Závěr

Základem této diplomové práce jsou teoretické poznatky Aleše Svobody. Svoboda rozpracováním Firbasovy koncepce výpovědní dynamičnosti dospěl k rozlišení jednotlivých stupňů výpovědní dynamičnosti (vlastní téma, téma, vlastní tranzit, tranzit, réma, vlastní réma) a přiřadil jim slovoslednou pozici (iniciální, postiniciální, mediální, finální). Tyto nástroje byly důsledně užity k analýze slovosledu ve větě vedlejší na vyváženém materiálu 859 vět vedlejších, excerpovaných z korpusu SYN 2005.

Potvrdil se předpoklad, že slovosled ve větách vedlejších je velmi různorodý. Tato práce uvádí šest základních slovosledných typů a množství podtypů. Ačkoliv všechny vyjmenované podtypy lze najít i ve větě jednoduché, ve větách vedlejších se zdají běžnější i ty, které jsou ve větě jednoduché omezené na výjimečné případy. Tranzit, který v iniciální pozici ve větě jednoduché nejčastěji odděluje tematickou a rematickou část, stojí běžně ve větě vedlejší před tématem i rématem. Téma oddělené tranzitovými nebo tematickými prvky nacházíme mnohem častěji než ve větě jednoduché.

Také se prokázalo, že některé spojovací výrazy dokáží ovlivnit podobu slovosledu. Volnější slovosled vykazují věty vedlejší spojkové, naopak méně slovoslednými variantami disponuje věta vedlejší uvozená relativem.

V průběhu výzkumu se hlavní pozornost stočila k otázce slovosledné pozice tématu. Ve větě vedlejší byly pro téma vymezeny tři základní pozice: iniciální, mediální před centrem tranzitu a mediální za centrem tranzitu. Zdá se, že umístění tématu v té či oné části mediální pozice není zcela náhodné, ale řídí se dynamičností a kontextovou zapojeností tematického prvku. I iniciální pozice tematického prvku se jeví příznakovější než zcela neutrální iniciální téma ve větě jednoduché. Byl zaznamenán i nevhodný slovosled: téma, vyjádřené zejména příslovečným určením, obsazuje finální pozici. Tento jev, „nabalování“, charakterizuje mluvený jazyk a proniká i do písemných projevů.

Z oblasti vztahu větných členů a slovosledu se tato práce soustřeďuje na tři nejběžnější příslovečná určení. Slovosled těchto příslovečných určení – místa, času a vlastního způsobu – charakterizuje napětí mezi aktuálním členěním a sémanticko-gramatickými slovoslednými faktory podobně jako slovosled nominální skupiny.

Slovosled věty vedlejší je též ovlivněn stylovými faktory. Zdá se, že nejběžnějším příkladem je užití figury paralelismu, kdy se podobná syntaktická struktura užije ve větě hlavní i ve větě vedlejší.

Tato práce zdaleka nevyčerpala téma. Bylo by vhodné zejména důsledně statisticky porovnat četnost zde nastíněných slovosledných typů ve větě jednoduché a ve větě vedlejší.

Tento statistický výzkum bude nepochybně narážet na mnohé obtíže, které vyplývají z nejednoznačnosti identifikace aktuálněčlenských jednotek, nemožnosti užití výpočetní techniky pro zpracování velkých objemů dat a problematičnosti výběru reprezentativního vzorku.

Pro další bádání v oblasti slovosledu vět vedlejších by bylo záhodno rozšířit Svobodův pojem mediální pozice na premediální (zde: mediální pozice před centrem tranzitu), mediální a postmediální (zde: mediální pozice za centrem tranzitu). Rovněž problém „nabalování“ by mohl být usnadněn zavedením postfinální pozice. Poté bude možné porovnávat jazyky mezi sebou z hlediska obsazování slovosledných pozic. K porovnání s češtinou se nabízejí zejména takové jazyky, jejichž slovosled je volný a funguje na základě téhož principu – zejména slovanské jazyky, také maďarština, finština, baltské jazyky atp.

5. Použitá literatura:

Prameny:

Český národní korpus - SYN2005. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha : 2005.

Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

BITTNEROVÁ, Dana, SCHINDLER, Franz. *Česká přísloví : soudobý stav konce 20. století*.

2. vyd. Praha : Academia, 2003. 313 s.

Odborná literatura:

BĚLIČOVÁ, Helena , UHLÍŘOVÁ , Ludmila. *Slovanská věta*. Praha : Euroslavica, 1996. 278 s.

BENEŠOVÁ, Eva. Některé otázky aktuálního členění a slovosledu v češtině. *Slavica pragensia*. 1971, roč. 13, č. 1, s. 179-198.

ČECHOVÁ, Marie, et al. *Stylistika současné češtiny*. Praha : ISV, 1997. 282 s.

ČERMÁK, František, et al. *Jak využívat český národní korpus*. Praha : NLN, 2005. 179 s.

DANEŠ, František. K otázce pořádku slov ve slovanských jazycích. *Slovo a slovesnost*. 1959, roč. 20, č. 1, s. 1-10.

DANEŠ, František, et al. *Mluvnice češtiny 3*. Praha : Academia, 1987. 748 s.

DANEŠ, František. *Věta a text*. Praha : Academia, 1985. 210 s.

DANEŠ, František, HLAVSA , Zdeněk. Ke vztahu aktuálního členění a sémantické stavby výpovědi. *Slovo a slovesnost*. 1983, roč. 44, č. 1, s. 3-11.

DANEŠ, František. O identifikaci známé (kontextově zapojené) informace v textu. *Slovo a slovesnost*. 1979, roč. 40, č. 4, s. 257-270.

DUŠKOVÁ, Ludmila, et al.: *Mluvnice současné angličtiny na pozadí češtiny*. Praha : Academia, 1988. 673 s.

ERTL, Václav: O postavení podmětu po členech úvodních. *Naše řeč*. 1917, roč. 1, s. 33 – 38, 75 – 79, 109 – 114, 136 – 141, 172 – 177, 200 – 210.

GREPL, Miroslav, et al. *Příruční mluvnice češtiny*. 2. upr. vyd. Praha : NLN, 2003. 799 s.

GREPL, Miroslav, KARLÍK, Petr: *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia, 1998.

FILIPEC, Josef et al. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. 3. vyd. Praha : Academia, 2003. 647 s.

FIRBAS, Jan. A Functional View of "Ordo Naturalis". *Brno Studies in English*. 1979, vol. 13, no. 1, s. 29-59.

- FIRBAS, Jan. Aktuální členění větné či funkční perspektiva větná. *Slovo a slovesnost*. 1982, roč. 43, č. 4, s. 282-293.
- FIRBAS, Jan. K pojmu základního rozložení výpovědní dynamičnosti. In *Otázky slovanské syntaxe IV/2*. Praha : SPN, 1962. s. 143-146.
- FIRBAS, Jan. Poznámka k místu funkční perspektivy větné ve struktuře jazyka. In *Otázky slovanské syntaxe I*. Praha : SPN, 1962. s. 201-203.
- FIRBAS, Jan. Scene and Perspective. *Brno Studies in English*. 1981, vol. 14, no. 1, s. 37-93.
- FIRBAS, Jan. Thoughts on the Communicative Function of the Verb in English, German and Czech. *Brno Studies in English*. 1959, vol. 1, no. 1, s. 39-59.
- FIRBAS, Jan. Ze srovnávacích studií slovosledných. *Slovo a slovesnost*. 1962, roč. 23, č. 3, s. 181-201.
- HAJIČOVÁ, Eva. Postavení rematizátorů v aktuálním členění věty. *Slovo a slovesnost*. 1995, roč. 56, č. 3, s. 241-253.
- HAVRÁNEK, Bohuslav. K otázce slovosledu, zvl. postavení verba finita v nejstarších fázích slovanských jazyků. *Slavia*. 1971, roč. 40, č. 3, s. 505-510.
- HAVRÁNEK, Bohuslav, JEDLIČKA, Alois. *Česká mluvnice*. 5. vyd. Praha : SPN, 1986. 592 s.
- HAUSENBLAS, Karel. Krátká úvaha na téma „téma“. *Česká literatura*. 1969, roč. 17, č. 1, s. 3-10.
- HRBÁČEK, Karel. K delimitaci výpovědi. *Slavica pragensia*. 1971, roč. 13, č. 1, s. 199-207.
- KARLÍK, Petr, et al. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha : NLN, 2002. 604 s.
- MACHÁČKOVÁ, Eva. K sémanticko-syntaktické výstavbě novinových titulků. *Slovo a slovesnost*. 1985, roč. 46, č. 4, s. 215-223.
- MATHESIUŠ, Vilém. *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha : Melantrich, 1947. 463 s.
- Ottův slovník naučný*, díl 9. Praha : Nakladatelství J. Otta , 1895. 1037 s.
- PALKOVÁ, Zdena. *Rytmičká analýza prozaického textu*. Praha : Academia, 1974. 98 s.
- SEIDLOVÁ, Ivana. Časové a místní určení ve slovosledu české a anglické věty. *Slovo a slovesnost*. 1982, roč. 43, č. 4, s. 294-302.
- SGALL, Petr, HAJIČOVÁ, Eva, BURÁŇOVÁ, Eva. *Aktuální členění věty v češtině*. Praha : Academia, 1980. 175 s.
- SGALL, Petr. Vlastní téma, diatéma a stupně výpovědní dynamičnosti. *Slovo a slovesnost*. 1986, roč. 47, č. 3, s. 193-207.
- SVOBODA, Aleš. České slovosledné pozice z pohledu aktuálního členění. *Slovo a slovesnost*. 1984, roč. 45, č. 1, s. 22-33, 88-103.

- SVOBODA, Karel. *Souvětí spisovné češtiny*. Praha : Univerzita Karlova, 1972. 242 s.
- ŠMILAUER, Vladimír. *Novočeská skladba*. 3. vyd. Praha : SPN, 1969. 574 s.
- ŠMILAUER, Vladimír, et al. *O češtině pro Čechy*. Praha : Orbis, 1960. 274 s.
- ŠTÍCHA, František. Slovosled v prózách Bohumila Hrabala. *Naše řeč*. 1983, roč. 66, č. 1, s. 75-83.
- ŠULC, Michal. *Experimentujeme s češtinou : Jak pracovat s korpusem českého jazyka ve školách i mimo ně*. Praha : NLN, 2007. 42 s.
- UHLÍŘOVÁ, Ludmila. Aktuální členění a styl jazykových projevů (na materiále z publicistických textů). *Slovo a slovesnost*. 1983, roč. 44, č. 4, s. 284-294.
- UHLÍŘOVÁ, Ludmila.: K aktuálnímu členění podřadného spojení vět (konkurence vyjadřování větného a nevětného). *Slovo a slovesnost*, 1980, roč. 41, č. 4, s. 274 – 278.
- UHLÍŘOVÁ, Ludmila. K poloze příklonek ve vedlejších větách spojkových. *Naše řeč*. 1976, roč. 59, č. 3, s. 184-190.
- UHLÍŘOVÁ, Ludmila. *Knížka o slovosledu*. Praha : Academia, 1987. 157 s.
- UHLÍŘOVÁ, Ludmila. Na okraj prací o teorii funkční perspektivy větné. *Slovo a slovesnost*. 1982, roč. 43, č. 5, s. 308-316.
- UHLÍŘOVÁ, Ludmila. Sloveso určité v aktuálním členění větném. *Naše řeč*. 1984, roč. 67, č. 1, s. 1-10.
- UHLÍŘOVÁ, Ludmila. Slovosledné principy v jazykovém systému a v řeči : Na okraj evropského typologického projektu. *Slovo a slovesnost*. 1992, roč. 53, č. 3, s. 292-299.
- UHLÍŘOVÁ, Ludmila. Vztažné věty v češtině : vztah mezi jejich syntaktickou strukturou a aktuálním členěním. *Slovo a slovesnost*. 1994, roč. 55, č. 1, s. 90-98.
- TĚŠITELOVÁ, Marie. *Kvantitativní charakteristiky současné češtiny*. Praha : Academia, 1985. 249 s.
- TĚŠITELOVÁ, Marie, et al. *O češtině v číslech*. Praha : Academia, 1987. 205 s.
- The New Encyclopedia Britannica : Micropaedia*, vol. 11. 15th enl. edition. Chicago : Encyclopaedia Britannica, Inc. , 1994. 950 s.
- ZIKMUND, Václav. *Skladba jazyka českého*. Praha : Tiskem a nákladem Antonína Augusty, 1863. 698 s.